

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE – ISTORIE

XXIII

2015

MUZEUL BANATULUI TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE ▪ ISTORIE

XXIII

2015

M U Z E U L B A N A T U L U I T I M I Ş O A R A

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

**ARHEOLOGIE
ISTORIE**

XXIII

2015

EDITURA MEGA
Cluj-Napoca, 2015

Colegiul de redacție:

Claudiu ILAȘ, *director al Muzeului Banatului*

Prof. dr. Florin DRAȘOVEAN, *redactor șef*

Zsuzsanna KOPECZNY, *secretar de redacție*

Prof. dr. Radu ARDEVAN (Cluj-Napoca), Lector dr. Ligia BOLDEA (Reșița), dr. Nicoleta DEMIAN (Timișoara), dr. Dragoș DIACONESCU (Timișoara), Prof. dr. Joseph MARAN (Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Germania), Zoran MARCOV (Timișoara), Conf. dr. Vasile RĂMNEANȚU (Timișoara), Prof. dr. John Michael O'SHEA (Michigan University, SUA), Prof. dr. Wolfram SCHIER (Freie Universität Berlin, Germania), Lector dr. Cosmin SUCIU (Timișoara), *membri*

Vigneta copertei: Wiliam Vastag †

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

Történelmi és Régészeti Értesítő, 1872–1918

Gemina, 1923

Analele Banatului, 1928–1931

Tibiscus, 1971–1979

Orice corespondență se va adresa
Muzeului Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO–300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Please send any mail to
Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO–300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Tout correspondance sera envoyée à l'adresse:
Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO–300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse:
Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO–300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

ISSN 1221–678X

Anuarul *Analele Banatului* este indexat în următoarele baze de date:

Scopus <http://www.elsevier.com/online-tools/scopus/content-overview>
<http://www.info.sciverse.com/scopus/scopus-in-detail/facts>
World Cat <http://www.worldcat.org/title/analele-banatului/oclc/649630402>
Copernicus <http://www.journals.indexcopernicus.com/passport.php?id=4875>
ERIH PLUS <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info.action?id=485417>

Editura MEGA | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

CUPRINS ▪ SOMMAIRE ▪ INHALT ▪ CONTENTS

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHĂ

LJUBO FIDANOSKI

Home Sweet Home: Neolithic Architectural Remnants from Cerje – Govrlevo, Republic of Macedonia . 11

MICHAEL D. GLASCOCK, ALEX W. BARKER, FLORIN DRAȘOVEAN

Sourcing Obsidian Artifacts from Archaeological Sites in Banat (Southwest Romania) by X-ray Fluorescence..... 45

COSMIN IOAN SUCIU

Metodologia analizei post-săpătură a sitului de la Turdaș (I). Câteva observații legate de modalitatea de publicare și interpretare a sistemului de fortificare ☞ *Post-excavation Analysis Methodology of Turdaș Site (I). Some Observations on Earlier Publication and Interpretation of the Fortified System* 51

SORIN TINCU

Cercetările arheologice de la Hunedoara. Considerații privind încadrarea culturală și cronologică a descoperirilor ☞ *The Archaeological Researches from Hunedoara. Considerations Regarding Cultural and Chronological Framing of the Discoveries* 63

ALINA BINȚINȚAN

Confecționarea experimentală a ceramicii preistorice: tehnica presării în forme de lut ☞ *Creating Experimental Prehistoric Pottery: Pre-shaped Clay Molds Pressing Technique* 89

SVEN BRUMMACK, DRAGOȘ DIACONESCU

O abordare Bayesiană a datelor AMS aparținând epocii cuprului din Câmpia Panonică ☞ *A Bayesian Approach of the AMS Data from the Great Hungarian Plain's Copper Age*..... 101

FLORIN GOGĂLTAN, FLORIN DRAȘOVEAN

Piese preistorice din cupru și bronz din România aflate în colecțiile British Museum, Londra. I ☞ *Prehistoric Copper and Bronze Age Objects from Romania Found in the Collections of the British Museum in London. I*..... 119

CORIOLAN HORAȚIU OPREANU

Arhitectura epocii Latène din Munții Șureanu (Sebeșului). O analiză metodologică ☞ *The Architecture of the Late Iron Age in the Șureanu (Sebeșului) Mountains. A Methodological Approach* 151

DOINA BENEĂ, SIMONA REGEP

Ștampile tegulare romane de la Tibiscum ☞ *Roman Tegular Stamps from Tibiscum*..... 187

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE MEDIEVALĂ

DANIELA TĂNASE

Considerații cu privire la o aplică de faleră din epoca avară târzie descoperită la Timișoara-Podul Modoș ☞ *Considerations upon a Late Avar Phalera Applique Found at Timișoara-Podul Modoș*..... 209

IUSZTIN ZOLTAN

Vicecomiți în comitatul Timiș (sec. XIV–XV) ☞ *Viscounts in Timiș County (14th–15th)* 219

LIGIA BOLDEA

Prezențe feminine în sistemul domenal medieval bănățean (1300–1450) ☞ *Female Presences in the Banat Medieval Domaine (1300–1450)* 235

OANA TODA

Căi de comunicație nord-transilvănene și direcțiile de trafic ale Clujului medieval ☞ *North Transilvanian Communication Routes and the Traffic Orientation of Medieval Cluj* 253

ADRIAN BĂLĂȘESCU, FLORIN DRAȘOVEAN, VALENTIN RADU

Studiul materialului faunistic descoperit în urma cercetărilor arheologice preventive din Piața Sfântu Gheorghe de la Timișoara. Date preliminare ☞ *L'étude du matériel faunique découvert pendant les recherches archéologiques préventives de la place Sfântu Gheorghe de Timișoara. Données préliminaires* 277

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

SORIN MITU

Date genealogice și prosopografice referitoare la familia Cornea-Barbu de Ileni (sec. XVII–XX) ☞ *Genealogical and Prosopographical Data Regarding Cornea-Barbu of Ileni Family (17th–20th Centuries)* ... 321

ZORAN MARCOV

Contribuții la identificarea și clasificarea puștilor vest-balkanice cu cremene prezente în muzeele din România ☞ *Contributions to Identifying and Classifying Western Balkans Flintlock Rifles from the Romanian Museums* 331

LAJOS KAKUCS

De la Fântâna Pașei de pe lângă Mănăstirea Dervișilor până la Parcul Rozelor. Contribuții la istoria parcurilor din Timișoara ☞ *From the Pacha's Fountain near the Dervishes' Monastery to the Park of Roses. Contributions to the History of the Parks in Timișoara* 343

COSTIN FENEȘAN

Un erou uitat: Mihai Cavalier de Iacobici ☞ *A Forgotten Hero: Michael Knight of Iacobici* 385

IRINA VASTAG

Cultura instituției militare din Timișoara specializată în stingerea incendiilor și acțiuni de intervenție la calamități naturale și catastrofe – produsul evoluției sale istorice distincte ☞ *Die Kultur der für Brandlöschsätze und Spezialeinsätze im Falle von Naturkatastrophen und Notsituationen zuständigen Militäreinrichtung Temeswar – ein Produkt ihrer eigenen geschichtlichen Entwicklung* 399

ANDREEA-MIHAELA CREANGĂ

Războaiele balcanice ca spectacol mediatic: relatarea jurnalistică ☞ *Balkan Wars as a Media Spectacle: the Journalistic Story* 413

DRAGO NJEGOVAN, MIODRAG MILIN

Mitropolia de Karlowitz și relațiile sârbo-române din cuprinsul Monarhiei habsburgice ☞ *The Metropolitanate of Karlowitz and Serbo-Romanian Relations within The Habsburg Monarchy* 419

LJILJANA BAKIĆ

Felix Milleker's Contributions to the Study of the Antiquities of Banat between the 1880's and 1940's.... 429

ALINA-CĂTĂLINA IBĂNESCU

Studiul de caz: activitatea profesorului Ioan Ursu reflectată în ziarul „La Roumanie” în timpul misiunii universitare din Franța (1918–1919) ☞ *Professor Ioan Ursu's Activity as Written in the 'La Roumanie' Newspaper during his Academic Mission in France (1918–1919). A Case Study* 435

SERGIU SOICA

Episcopul Iuliu Hossu de la Unirea de la Alba Iulia în închisorile regimului comunist din România ☪☪
The destiny of Bishop Iuliu Hossu: From the Great Union in Alba Iulia to the Romanian Communist Penitentiaries 439

OVIDIU EMIL IUDEAN

The Banat Political Elite During the 1926 General Elections..... 451

MARIAN-ALIN DUDOI

The Accommodation of the British Mission in Romania (1944) 459

VASILE RĂMNEANȚU

Din culisele unei întâlniri la nivel înalt de la Timișoara. Vizita lui Iosip Broz Tito din februarie 1969 ☪☪
Aspects from the Backstage of a High Level Meeting at Timișoara. The Visit of Iosip Broz Tito from February 1969 465

JOSÉ DÍAZ-DIEGO

El advenimiento democrático en la Rumanía de 1990 y el principio del fin de su agricultura colectiva ☪☪
The Democratic Advent of 1990's Romania and the Beginning of the End of its Collective Agriculture 477

PREZENȚE FEMININE ÎN SISTEMUL DOMENIAL MEDIEVAL BĂNĂȚEAN (1300–1450)

Ligia Boldea*

Cuvinte cheie: Banat, epoca Angevină, comitate, femei nobile, stăpânire funciară
Keywords: the Banat, the Angevine Age, counties, noble females, real estate ownership

Female Presences in the Banat Medieval Domains (1300–1450)

(Abstract)

The present study intends to highlight the ways in which the noble females made their presence felt in the system of real estate ownership, impregnated by the masculine ascendant. The female presences in the Banat medieval domain system must be treated with care, given the multiple, different, highlighted situations, derived from the fact that the general rule of male ownership was not thorough and unilateral in those times, despite the obvious disadvantage female had since their birth. It is clear that the main ways by which the noble females came into possession of real estate were: the allotment of the female quarter (*quarta puellaris*) and of the dowry (*dotalitium*), converted in certain circumstances into real estate. They were joined by royal grants, fatherly wills, as well as the procedure of *prefectio* (the judicial transformation of daughters to sons). Also, we encounter noble females taking part in real estate transactions, inheriting lands, not just dowries and grants or going to court for their rights in front of the local and central competent bodies. The documentary information's of the age show that the noble females owned in that time agricultural lands, gardens, pastures, houses, coins, serfs, animals, jewels, clothes, genuine treasures coming from the dowry of a noble parents, or from life savings, from marriages, from sales and purchases or from carried out bonds. Quite often we find stated in documents that certain goods were obtained by the noble ladies from their own purses, being mostly acquired during their time as widows.

Studiul de față se încadrează într-o cercetare mai amplă pe care ne-am propus-o asupra imaginii femeii în documentele medievale bănățene din perioada angevină și cea următoare, a regelui-împărat. Dificultățile de abordare a unei asemenea tematici rezidă, în primul rând, din caracterul aleatoriu în care actele de cancelarie care surprind prezențele feminine au supraviețuit timpului, apoi din lipsa unei literaturi istoriografice consistente. Discursul asupra imaginii femeii și a rolului ei în societatea medievală bănățeană trebuie să pornească de la constatarea, general valabilă pentru orice cercetare de această natură, că a fost vorba despre o societate puternic impregnată de spiritul ascendentului masculin și al religiozității. Motivul preeminenței masculine a decurs în mod firesc din caracterul epocii respective: un timp al războiului, al instabilității politice și sociale, în care fundamentul economic și social-juridic a gravitat

în jurul stăpânirii asupra pământului, stăpânire transmisibilă cu preponderență pe linie masculină. Or, aceste realități nu au putut să nu greveze asupra statutului femeii în societate, circumscris de Stat și Biserică în cadrul îngust, limitat al familiei.

Într-o proporție însemnată, actele care surprind femeia în variate ipostaze se leagă de chestiuni de natură patrimonială și juridică, definite prin dreptul de proprietate sau de moștenire, prin posibilitatea de a participa la diverse tranzacții economice sau prin implicarea lor directă în numeroase cauze litigioase care și-au găsit finalitatea în fața scaunelor de judecată centrale sau comitatense. O paletă destul de diversificată a aspectelor ce țin de viața publică a femeii medievale. Restul informației documentare reflectă o serie de elemente ale vieții lor private, o ambianță care însă se lasă mult mai greu deslușită.

Ceea ce ne-a atras atenția și încercăm să scoatem în evidență în prezentul studiu se leagă de dreptul de stăpânire funciară al femeilor, atât cât el

* Muzeul Banatului Montan Reșița, b-dul Republicii, nr. 10.
E-mail: lboldea.ist27@gmail.com.

se conturează din informațiile furnizate de sursele documentare. Prezențele feminine în sistemul domenal medieval bănățean trebuie tratate însă cu atenție, date fiind situațiile multiple, nuanțate, derivate din faptul că regula generală de stăpânire masculină nu a fost totuși generalizată și unilaterală în acele vremuri, în pofida evidentului dezavantaj pe care femeile l-au avut prin și încă de la naștere. Reprezentând numeroase excepții de la regulă, nobilele doamne, căci despre ele este vorba, apar în documente stăpânind moșii sau părți de moșii, case, mori, păduri și alte bunuri care au ținut de ansamblul unei unități domeniiale. Câteva problematice se conturează: cum au fost obținute aceste bunuri imobiliare, în ce calitate femeile nobile le-au stăpânit, câtă libertate și abilitate au avut în administrarea sau valorificarea lor. Sunt întrebări la care am încercat să răspundem în materialul de față, pornind de la situații concrete, evidențiate din conținutul actelor de cancelarie.

Femeia și dreptul de moștenire

Principalele modalități prin care femeile nobile au intrat în posesia unor bunuri funciare au fost acelea ale acordării sfertului de față și a dotei, convertite în anumite circumstanțe în bunuri imobiliare. Potrivit tradiției, care de-abia din veacul al XVI-lea va fi consemnată în formă scrisă în legislația regatului maghiar, regula generală în materie succesorală s-a fundamentat pe principiul masculinității ca o modalitate de ocrotire a stăpânilor nobile față de o fărâmițare excesivă, cu atât mai mult cu cât, nefuncționând principiul primogeniturii, toți moștenitorii masculini s-au bucurat de drepturi egale¹. Această regulă succesorală de bază, cu tot caracterul ei restrictiv, nu a neglijat întru totul dreptul fetelor la moștenire, cunoscut în epocă sub numele de *quarta puellaris*². Conform acestei norme, fetele, excluse de la moștenirea bunurilor imobiliare, aveau dreptul la ¼ din valoarea moștenirii, în bani nu în natură, fiind înzestrate de către părinți sau, după moartea acestora, de către frați. Trebuie spus însă că adeseori, încălcând regula de moștenire, zestrea le era

conferită în părți de moșie, probabil sub formă de zalog, până când adevărații moștenitori ai pământului ar fi putut să le plătească suma integrală de bani³. A fost acceptată totuși o excepție de la regulă față de ficele nobile căsătorite, în varii împrejurări, cu persoane nenobile, caz în care sfertul filial a fost atribuit în pământ pentru ca acestea să nu fie ignobilate, iar urmașii lor să nu fie decăzuți din statutul privilegiat nobiliar⁴. Pentru Banat, două exemple de acest fel sunt suficient de sugestive: astfel, într-un act din 26 august 1404–25 aprilie 1405⁵ este consemnată căsătoria dintre nobila doamnă Ana, fiica lui Neagu de Recaș (*Nawgul de Rewkas*) și Ștefan zis *Twrwk* (probabil Turcul), personaj care nu a aparținut tagmei nobiliare (*ignobili et impossessionato matrimonialiter extitit copulata*). În urma acestui mariaj Ana a fost decăzută din dreptul de moștenire, partea ei fiind înstrăinată altora în mod rușinos, fiindu-i astfel aproape imposibil să își păstreze statutul nobiliar. Șansa celor doi soți a fost aceea că Ștefan s-a distins prin merite militare în fața regelui, astfel încât la cererea doamnei Ana și pe fondul minoratului moștenitorului direct al lui Neagu de Recaș, Sigismund de Luxemburg ordonă Capitlului din Cenad să procedeze la stabilirea corectă a părților de posesiune convenite în contul sfertului filial din moștenirea tatălui ei. Un caz asemănător înregistrăm în anul 1429⁶, când frații Benedict, George, Anton și Mihail, fiii lui Ștefan *Chanad* de Ruda atribuie din dragoste frățească (*affectu fraternali*) nobilele doamne Dorothea, sora lor după tată, căsătorită cu Ioan zis *Janko* de Buda, *homini ignobili et impossessionato*, sfertul de față convenit constând în părți a șase sate din comitatele Timiș și Caraș.

În egală măsură, căsătoria descendentelor familiilor nobile, deși nu a fost tratată cu aceeași grijă ca cea a fiilor⁷, a presupus înzestrarea lor cu dota și darurile de nuntă ca o condiție *sine qua non* a încheierii unei alianțe matrimoniale, ele reflectând atât grija părintească față de destinul ficelilor, cât și statutul juridic privilegiat care trebuia onorat⁸.

³ Martyn Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London (2000), 103–109.

⁴ Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895–1526*, ed. Adrian Andrei Rusu, Ioan Drăgan, Cluj-Napoca (2006), 204.

⁵ Ortvy Tivadar (ed.), Pesty Frigyes, *Oklevelek. Temes vármegye és Temesvárváros történetéhez*, I, Pozsony (1896), 337 (în continuare Ortvy, *Temes*).

⁶ Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, III, Budapest (1882), 333 (în continuare Pesty, *Krassó*).

⁷ Fügedi Erik, *A 15 századi magyar arisztokrácia mobilitása*, Budapest (1970), 208.

⁸ Georgeta Fodor, *Destine comune: viața femeilor între public și privat. Țara Românească, Moldova și Transilvania (secolele XV–XVII)*, Cluj-Napoca (2011), 194.

¹ Ioan Aurel Pop, *Elita românească din Transilvania în secolele XIII–XIV (Origine, statut, evoluție). Nobilimea românească din Transilvania*, coord. Marius Diaconescu, Satu Mare (1997), 51.

² Stephanus de Werbotz, *Decretum Latino-Hungaricum juris consuetudinarii incliti regni Hungariae et Transilvaniae (Tripartitum)*, Leustchovie (1637), P. I, tit. 88, 89, 90; *Istoria dreptului românesc*, I, București (1980), 530; Ioan Aurel Pop, *Bemerkungen zum statutu de Adels in Siebenbürgen und Ungarn während der Dynastie der Angevinen. Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, ed. Dumitru Țicu, Rudolf Gräf, Cluj-Napoca (2011), 82.

Astfel, prin înzestrarea lor, ficele nu au fost excluse de la moștenirea părintească, devenind o partidă atrăgătoare în funcție de cuantumul acestor daruri, care de multe ori se pare că a fost stabilit nu doar în bunuri și lucruri de valoare, ci și în pământuri sau bani. De regulă, dota și darurile de nuntă au fost acordate de tată⁹, cap al familiei și administrator al patrimoniului acesteia. În situația în care acesta a decedat, obligația a revenit în primul rând fiilor săi¹⁰; dacă nobilul a murit însă fără urmași pe linie masculină, se poate presupune că aceste demersuri matrimoniale au fost efectuate fie de văduva sa, fie de rudele colaterale. În cazuri excepționale de stingere a neamului, regele însuși se îngrijea de înzestrarea fetei, un asemenea exemplu fiind oferit de un document din 30 septembrie 1331¹¹ prin care Carol Robert dona satele *Zezeus* și *Feltymar* din comitatul Cenad, precum și *Wereseghaz* din comitatul Arad ca zestre de nuntă ficei nobilului din *Hazmas*, mort fără băieți.

Nu intenționăm să dezvoltăm în aceste pagini situațiile concrete, uneori ieșite din tiparele clasice ale procedurilor judiciare ale vremii, ce au vizat *quarta puellaris* și dreptul de înzestrare al ficelor; aceste aspecte le-am analizat într-un material aparte care urmează să apară în cursul anului 2015¹².

Ne îndreptăm atenția înspre situațiile în care femeile au dobândit dreptul de stăpânire funciară în împrejurări diferite în raport cu tradiția și canoanele juridice aflate în vigoare. Aceste cazuri particulare relevă, în opinia noastră, o serie de aspecte interesante ale modalităților în care femeile nobile s-au încadrat în sistemul domenal și s-au raportat la structurile patrimoniale familiale. De altfel, începând cu veacul al XIV-lea, pe fondul reformelor angevine care au atins și sistemul judiciar al regatului maghiar, s-a remarcat o tendință tot mai vizibilă a nobililor de a-și extinde libera voință în ceea ce privește distribuția bunurilor patrimoniale, mai ales în cazurile în care nu au existat urmași pe linie masculină. În aceste condiții, practica testamentului și cea a prefacerii fiilor în fii (*prefectio in filium*) au câștigat tot mai mult teren în detrimentul dreptului de moștenire

al rudelor colaterale. A fost maniera în care unii părinți au încercat să își transmită moștenirea urmașelor, în pofida voinței și a dreptului de succesiune al neamurilor. Totuși, din 1351 se poate constata o limitare treptată a acestor practici sub presiunea intereselor nobiliare de neam, dar și a celor fiscale ale regalității¹³. Oricum, acordul regal a fost indispensabil în acceptarea succesiunii feminine obținute pe altă cale decât prin *ius quartalia* sau prin *res dotalitiae*.

Un alt aspect evidențiat în literatura de specialitate de care trebuie să se țină cont și în tratarea dreptului de stăpânire funciară feminină se referă la diferența sensibilă care a existat între noțiunile de *aviticitas* și *acquisita*. Prima, desemnând stăpânirea funciară provenită de la străbuni, a fost suportul principiului potrivit căruia aceasta se cuvenea în mod egal fiecărui descendent de sex masculin. Cea de-a doua noțiune face referire la toate bunurile mobile și imobile achiziționate de către părinții nobili în timpul vieții, asupra cărora aceștia au avut dreptul de liberă transmitere către urmașii de ambele sexe, fără a prejudicia în acest fel dreptul rudelor colaterale¹⁴. Acest din urmă principiu a reprezentat, din câte se poate deduce din informația documentară, temeiul pe baza căruia în multe cazuri anumite moșii sau părți de moșii au ajuns în stăpânirea nobilelor doamne. Acest fapt nu i-a împiedicat însă pe ceilalți membri ai familiei să se opună unor asemenea împosionări, dovadă stând lungul șir de litigii pe marginea dreptului de stăpânire în cadrul cărora, singure sau prin reprezentanți desemnați, femeile nobile și-au apărat interesele lor și, în cele mai multe cazuri, pe cele ale urmașilor lor.

Prinse în angrenajul familial încă de la naștere, și în directă legătură cu tipul de societate pregnant masculină specific evului mediu, în absolut toate documentele femeile apar relaționate sau atribuite unor personaje masculine: tați, soți, fii, nepoți, cumnați sau alte rude colaterale. În consecință, cei care atribuie stăpâniri funciare femeilor nobile sunt tații, frații, rudele colaterale și, în cazuri excepționale, însuși regele. Prezentarea mai multor cazuri concrete extrase din realitățile veacurilor XIV–XV considerăm că facilitează mai bună înțelegere a mecanismelor prin care femeile nobile nu numai că dobândesc pământuri, dar reușesc să le păstreze și valorifice. Situațiile se dovedesc a fi variate, interesante prin prisma nuanțelor pe care le adaugă problematicii stăpânirii funciare feminine.

În mod firesc, cei mai interesați de propășirea ficelilor au fost tații, îndeosebi în împrejurările în

⁹ În 1322, bunăoară, banul Teodor de *Veyteh* și-a măritat fica cu notarul regal Gall de Omor, dându-i cu această ocazie mai multe sate din comitatele Cenad și Timiș. *DRH*, C, II, 54–56.

¹⁰ Ladislau, fiul răposatului Gall de Omor, este acela care își mărită sora cu Blasiu, fiul lui Posa de Szer. Ortva, *Temes*, 72.

¹¹ *DRH*, C, III, 33–34.

¹² Ligia Boldea, *Câteva observații asupra imaginii femeii în documentele medievale bănățene (1300–1450)*. Studiul urmează să apară în volumul omagial dedicat prof. univ. dr. Rudolf Gräf la Cluj-Napoca în cursul anului 2015.

¹³ P. Engel, *Regatul*, 205.

¹⁴ Vezi M. Rady, *op. cit.*, 97–98.

care nu au avut moștenitori pe linie masculină. Grija față de viitorul lor, dublată, de ce nu, de afecțiunea paternă, i-au îndemnat pe unii nobili să se prevaleze de dreptul la testare sau să încerce preschimbarea fetelor în fii, desigur cu acceptul puterii centrale. Un exemplu concludent ne este furnizat de un document din anul 1372¹⁵ prin care Capitlul din Arad consemnează faptul că magistrul Ladislau de Omor (fiul fostului notar regal Gall de Omor) a declarat că va dona prin testament fiicelor sale copile, Caterina și Ana, posesiunea *Rudarosama* și altele nenominalizate din comitatul Caraș (*filialibus rarissime propter rarissime filialitates affectum testamentaliter dedisse, donasse et contulisse*). Cererea nobilului părinte a fost consfințită în scris prin actul capitular întărit cu sigiliul acestuia (*in cuius donationis testimonium presentes concessimus litteras appositione sigili nostri a tergo communitas*). Interesant este însă faptul că, după câte se poate deduce dintr-un document ulterior, datat în 11 iunie 1390¹⁶, magistrul Ladislau ar fi avut și un fiu, Bartolomeu, mort cândva înainte de anul 1388. Pentru moșiile acestuia *Scederyes* și *Zenthhandras* din comitatul Caraș, una din surori, Caterina (măritată între timp cu Ioan de *Berekzou* (Beregsău), s-a judecat în fața Curiei regale cu magistrul Hanko și cu fiul acestuia, Mihail. Deși procesul s-a dovedit a fi complex, cu multe convocări și amânări, în cele din urmă, pe baza celor raportate de Capitlul din Cenad, scaunul de judecată al țării decide ca cele două posesiuni să revină nobilei doamne și urmașilor acesteia. Cele două documente reflectă o posibilă realitate: magistrul Ladislau nu a avut un fiu decât târziu (după anul 1372), cu o a doua soție (documentul din 1390 specifică faptul că Bartolomeu i-a fost Caterinei frate după tată), drept pentru care el a încercat să își asigure fiicele copile transmițându-le prin testament dreptul de stăpânire funciară asupra moșiilor sale. Apariția moștenitorului este posibil să fi perturbat pe moment situația fiicelor, însă moartea acestuia a reactualizat chestiunea dreptului de stăpânire al fetelor, contestat probabil de unele rude sau condvizionali. Ceea ce este important însă pentru demersul nostru este hotărârea celui mai înalt for judecătoresc al țării care decide în favoarea nobilei doamne, probabil pe temeiul actului testamentar din 1372.

¹⁵ Magyar Országos Léveltár (MOL), P 1732, manuscrisul lui Fekete Nagy Antal, *Temesi bánáság oklevéltára*, 1073 (în continuare Fekete, *Temesi bánáság*).

¹⁶ Pesty, *Krassó*, III, 196; Zoltán Iusztin, *Instituții politico-administrative în Banat, în secolele XIV–XV*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca (2012), 208.

Alte două documente ne dovedesc situații diferite, în care uzitarea dreptului de *prefectio* a dus la soluții diferite. Bunăoară, un act din 28 aprilie 1421¹⁷ consfințește încheierea unei fraternități adoptive între frații Nicolae și George *Chaak* (primul voievod al Transilvaniei și comite de Solnoc, al doilea fost comite al secuilor) și magistrul Ioan, fiul lui Nicolae Jank de *Naglak*. Prin înțelegerea bazată, după câte se pare, pe o legătură mai veche, din tinerețe, cele două părți au consimțit să se pună de acord în ceea ce privea moștenirea unor bunuri patrimoniale din comitatele Solnoc, Caraș, Timiș și Cenad. Nu intrăm în detaliile acestei înțelegeri; ceea ce ne interesează este precizarea, mai rar întâlnită în cadrul acestui tip de acte, conform căreia zece posesiuni din comitatul Cenad ale magistrului Ioan de *Naglak*¹⁸ urmau să revină nobilelor sale copile Anko, Agatha și Dorothea după ce ele vor fi preschimbate în succesori masculini (*secundum ritum Regni Hungarie in sexus masculinos et veros successores procurare et per eandem regiam maiestatem perficere velint*). În cazul în care însă ele nu vor avea fii, aceste moșii urmau să revină familiei Csáky. Un document ulterior din 19 mai 1427¹⁹ relevă un cu totul alt deznodământ: la moartea lui Ioan de *Naglak* toate posesiunile acestuia au fost donate de regele Sigismund de Luxemburg lui Albert de Naghmihal, *Prioris Aurane*²⁰ și fiilor săi, pentru meritele acestuia în războaiele împotriva husiților, a intervenției în Țara Românească și a amestecului în luptele pentru tron dintre Dan și Radu Prasnaglava. Am putea presupune că fiicele magistrului Ioan au murit foarte tinere, cândva între anii 1421 și 1427, fără a lăsa urmași pe linie masculină. Dar atunci, potrivit actului din 1421, moșiile tatălui lor ar fi revenit puternicei familii Csáky. Intervenția regelui, care își exercită fără echivoc dreptul de *dominium eminens*, considerăm că a avut o cu totul altă rațiune: este posibil ca înțelegerea încheiată în 1421 între familia voievodului Transilvaniei și cea a nobilului din familia Jank de *Naglak* să nu fi avut acordul regal, cel puțin nu în ceea ce privea preschimbarea fetelor în fii. Documentul în cauză nu menționează în niciun fel implicare regală în acordul dintre părți; nu este o dovadă de necontestat, dar ne putem întreba dacă prezența ca parte a înțelegerii a însuși influentului

¹⁷ *Ibidem*, 295.

¹⁸ A fost vorba de posesiunile *Naglak*, *Rethkerth*, *Demengh*, *Palata*, *Mezewheges*, *Bozyas*, *Thamashaza*, *Kenez*, *Jenew* și *Wlweth*.

¹⁹ Pesty, *Krassó*, III, 310.

²⁰ A fost vorba de starețul Ordinului Ospitalierilor din Vrana (lângă Zagreb), unul din cei mai mari proprietari din Ungaria.

voievod nu a eludat cumva dreptul regal. În orice caz, impunerea voinței regale de o manieră categorică câțiva ani mai târziu poate să ne conducă la concluzia că încercarea nobilului de Naglak de a asigura moștenirea fiicei copile prin *perfectio* a eșuat în lipsa acordului puterii centrale, absolut necesar pentru validarea unei asemenea modificări cu efecte judiciare și patrimoniale.

Cu totul altfel au stat lucrurile în alt caz, semnalat într-un document din 15 august/17 septembrie 1426²¹. De data aceasta, însuși regele a solicitat Capitlului din Cenad să le introducă pe nobilele copile (*nobiles puellas*) Dorothea și Margareta, fiicele bărbatului ales Toma de Coloswar, în stăpânirea unor părți din moșiile *Kilsewchyalya*, *Blesewchyalya*, *Gergerforra* și *Thofaya* din comitatul Arad, posesiuni care li se cuveneau în urma actului de preschimbare acordat de rege (*mediantibus alijs literis nostris prefecionalibus superinde confectis in veros heredes et successores prefecerimus masculions*). Un caz clasic de transferare a bunurilor funciare către fiice, în concordanță cu ceea ce legislația regatului a permis.

Nu numai tații au fost cei care și-au manifestat voința de a atribui posesiuni funciare femeilor, ci și soții, frații sau alte rude colaterale care, în anumite împrejurări, au lăsat testamente sau au făcut donații în acest sens. Foarte cunoscut este, bunăoară, testamentul din anul 1376²² al celebrului Benedict Himfi, fost ban al Bulgariei, ban de Severin și comite de Timiș, Caraș și Cuvin care, înaintea plecării sale în pelerinaj la locurile sfinte, printre alte prevederi, a lăsat soției sale Dorothea, fiului și fraților săi trei moșii din comitatul Zala. Un alt testament este invocat de Margareta, fiica lui Ștefan de Szer și văduva lui Hym de Ersig în 11 mai 1410²³, atunci când îi cere fiului ei să respecte clauza testamentară a soțului ei prin care îi reveneau 20 de stupi de albine, 18 porci, o tunică și o diademă aurită, bunurile enumerate sugerând existența unei gospodării care ar fi presupus și un anumit fond funciar.

Ca o manifestare a atașamentului familial trebuie interpretat și gestul lui Ladislau din familia Dan de

Duboz care, în 29 iulie 1434²⁴ *quia nos considerantes tum consanguineitatis, affinitatem tum etiam nobis semper et in omnibus tamquam soror suus ubique complacere et consensu nostri et etiam filiorum nostrorum donează părțile sale din moșia Sooth din comitatul Cenad surorii sale, Ursula, soția nobilului Frank de Remetea (portionem nostram possessionarum Sooth nomine in comitatu Chanadiensi iure concernentem, quo usque vitam duxerimus temporalem.... damus et donamus, imo dedimus et donavimus iure perpetuo et irrevocabiliterr possidere).*

O înțelegere interesantă a fost încheiată în 8 noiembrie 1447²⁵ între George, fiul lui Dominic de Bobda (în numele său, al fratelui și al copiilor săi) și nobila doamnă Cristina, fiica răposatului Barlo de Bobda, probabil ruda sa apropiată. Înțelegerea viza dreptul de moștenire asupra a nouă moșii din comitatele Timiș, Torontal și Cuvin (*ipsas partes iure hereditario concernentium materia litis litumque processus et plurime dissensiones*) și a survenit după mai multe dispute procesuale în care au fost implicați în calitate de martori mai mulți nobili din zonă. În cele din urmă, șase moșii (Bobda, *Soskuth*, *Penthelek*, *Pakthetew*, *Mene* și *Gyarman*) au urmat să fie stăpânite în indiviziune de către George și copiii săi, alături de Cristina și fiii ei, în timp ce trei moșii (*Checzk*, *Zenthelek* și *Beelzeek*) au revenit în întregime Cristinei și fiilor ei, Gașpar și Baltazar. Ascendentul pe care nobila doamnă Cristina l-a avut în acest partaj al patrimoniului familial se pare că s-a fundamentat pe faptul că toate aceste posesiuni au aparținut tatălui Cristinei, probabil achiziționate de acesta în timpul vieții, fiica sa beneficiind astfel de *ius hereditarium*, cu atât mai mult cu cât avea ea însăși moștenitori pe linie masculină.

Cele mai interesante acordări de moșii unor femei nobile au aparținut regalității. Bunăoară, printr-un act datat în mod relativ între anii 1359–1360²⁶ regele Ludovic I a hărăzit în chip de privilegiu doamnei Clara, fiica lui Ioan de Szer, moșiile tatălui ei care a murit fără a fi avut fii. Câteva precizări se impun în acest caz: Ioan de Szer, tatăl Clarei, a făcut parte din puternica și influenta familie a magistrului Posa de Szer, care a dominat spațiul bănățean în epoca lui Carol Robert prin funcțiile deținute în comitatele Caraș și Timiș. Însuși Ioan a îndeplinit funcția de comite de Caraș

²¹ Ortway, *Temes*, 594.

²² Cosmin Popa-Gorjanu, Despre „familiales” și „familiaritas” în cazul familiei Himfi. *Apulum*, XLIV (2007), 377; Adrian Magina, „Ultimum Et Legitimum Testamentum”. Testamentul în lumea elitei bănățene. *SIB*, XXX-XXXI (2006–2007), 157.

²³ Mályusz Elemer, *Zsigmondkori Oklevéltár*, II/2, Budapest (1958), 356; Szaszko Elek, *A Szeri Pósafi család. Egy alföldi előkelő család története a 14–15. században*, Teză de doctorat, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest (2014), 45. Disponibilă în variantă electronică pe: www.academia.edu/7209933/A_Szeri_Posafi_csalad_PhD_disszertacio_The_Szeri_Posafi_family_PhD_dissertation.

²⁴ Pesty Frigyes, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara/ Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez*, II (1430–1470), edit. Livia Magina, Adrian Magina, Cluj-Napoca (2014), 50 (în continuare Pesty, *Diplome*).

²⁵ *Ibidem*, 188.

²⁶ *DRH*, C, XI, 344.

și castelan de Golubăț în perioada 1349–1350²⁷ și s-a distins alături de tatăl și frații săi în numeroasele campanii purtate de regalitate atât la Dunăre, împotriva Serbiei, cât și în Ungaria sau Sicilia²⁸. Ca o particularitate care a individualizat într-o oarecare măsură această familie am remarca puternica coeziune familială dintre tată și cei cinci fii ai săi, care au reprezentat o comunitate de interese politice și patrimoniale ce a funcționat fără fisură timp de câteva decenii. În consecință, donația regală pomenită mai sus cu siguranță că a avut rațiunile sale: ea s-a fundamentat pe meritele deosebite ale magistrului Ioan de Szer, pe fidelitatea sa față de familia Angevină. Faptul că, după câte se pare, restul descendenților familiei (și nu puțini) nu au ridicat opreliști față de această donație poate să fie explicat, în opinia noastră, prin atașamentul familial de care vorbeam mai înainte, poate mai rar întâlnit în cadrul nucleelor familiale dominate de interese funciare și financiare.

Un alt caz în care regele s-a implicat în acordarea dreptului de stăpânire unei nobile doamne ne este semnalat într-un document din 16 decembrie 1390²⁹. În fața scaunului de judecată regal reprezentantul nobilei doamne Clara, fiica răposatului Ștefan Sartoris și soția lui Benedict de *Hala* a prezentat șase acte emise de capitlurile din Cenad, Arad, Veszprém, dar și de autoritatea centrală, prin care moșia *Dyakowch* din comitatul Caraș a fost atribuită Clarei ca moștenire din partea tatălui său. Cu toate că au existat mai multe ieșiri la fața locului în care o serie de locuitori din *Dyakowch* au ridicat împotriviri, în cele din urmă regele a decis, în conformitate cu dreptul și legile țării, ca nobila doamnă să fie pusă în stăpânirea moșiei. Temeiul pe care s-a fundamentat hotărârea regală și care a învins în fața scaunelor de judecată dreptul solicitanților masculini a fost faptul că această moșie a fost obținută de tatăl Clarei în anul 1359, ca donație din parte regelui Ludovic I.

În sfârșit, o decizie similară a fost luată de Sigismund de Luxemburg în 6 februarie 1425³⁰ în favoarea nobilei doamne Elena, fiică a lui Ladislau de *Konaky* și soție a lui Benedict de *Dabramycha*, care și-a cerut personal în fața regelui dreptul la moștenirea unei jumătăți din posesiunea *Konaky* din comitatul Timiș (*quod ipse in domynium medietatis eiusdem porcionis possessionarie ipsius Ladislai*

in dicta possessione Konaky...in comitatu Themesiensi existente habite ipsam jure hereditario concernentem legitime vellet introire). Documentul nu face referire la faptul că această parte de moșie i s-ar fi convenit în calitate de *quarta puellaris*, așa cum întâlnim în numeroase alte acte, de unde putem deduce că ea a provenit din bunurile personale ale tatălui și nu din patrimoniul familial.

Extrem de interesante sunt și prezențele feminine semnalate în cadrul actelor privilegiale sau de nouă danie acordate de regalitate unor familii sau grupuri de interese funciare. Atrage atenția în acest sens un act emis de Vladislav I în 11 iunie 1444, practic o confirmare a privilegiului colectiv acordat de Ioan de Hunedoara în 13 mai 1444 unui număr de 46 de persoane, familiari ai săi din districtele Lugoj, Sebeș, Mehadia și Comiat, cărora le întărește și le protejează dreptul de stăpânire asupra a 47 de posesiuni în contextul în care cetatea Jdioara, aflată în proximitate, a fost donată unor magnați ai regatului. În mod surprinzător, printre ei a fost menționată și o doamnă Caterina, fiica lui Buda, alături de alte rude din *Krichyowa* (Criciova), prezență interpretată de istoricul Cosmin Popa-Gorjanu ca o consecință a dreptului de moștenire asupra bunurilor lui Buda de Criciova, care probabil că nu a avut moștenitori pe linie masculină³¹.

Beneficiară a unei noi danii regale a fost și nobila doamnă Ursula, fiica răposatului Laurențiu literatul care, în 1408³², dobândește alături de soțul ei și de mai multe rude și condvizionali din *Solth*, trei moșii, un vad de trecere cu port și 10 pescării în comitatul Cenad.

Probleme ale stăpânirii domeniiale

Am putut constata în paginile anterioare că proveniența stăpânirilor funciare ale femeilor nobile bănațene s-a legat în principal de modul în care, în anumite circumstanțe, ele au dobândit asemenea posesiuni fie în contul dotei și al sfertului filial, fie ca moștenire testamentară, prin *prefectio* sau donație. Există o serie de alte cazuri care relevă existența dreptului de stăpânire funciară feminină manifestat în împrejurări diverse. Sunt cazuri punctuale, aleatorii, care completează însă imaginea diversificată a problematicilor care au rezultat din aceste forme de stăpânire domeniială. În fapt, în numeroase documente femeile nobile apar ca având în stăpânire moșii, părți de moșii, sate, în

²⁷ Ligia Boldea, O carieră politică în epoca angevină: Posa de Szer, comite de Caraș. *Banatica*, 24 (2014), 244–245.

²⁸ Pál Engel, Nagy Lajos ismeretlen adományreformja. *TörtSz*, 2 (1997) (format digital)

²⁹ Pesty, *Krassó*, III, 210.

³⁰ Ortway, *Temes*, 589.

³¹ Cosmin Popa-Gorjanu, Privilegiul nobililor români din Lugoj din anul 1444 și formarea nobilimii românești în Banat. *AUA*, 6/I (2002), 37–39.

³² Bárány Ágoston, *Torontálvármegye hajdana*, Buda (1845), 112–113, nota 2.

principal pământ arabil (loturi arabile și sesii iobăgești) care puteau fi valorificate economic. Din câte ne-am putut da seama, în majoritatea cazurilor nu a fost vorba de proprietăți consistente, ci mai degrabă de mici unități domeniiale formate dintr-un număr mic de moșii sau părți de moșii. Important este faptul că situațiile în care le regăsim pe nobilele doamne sunt variate, denotând o paletă destul de largă de problematici specifice oricărui deținător de bunuri imobiliare.

Stăpânirea individuală. În primul rând, la fel ca în cazul stăpânirii patrimoniale masculine, întâlnim exemple de femei nobile care au deținut pământul în mod individual. Astfel, într-un act din 7 iunie 1385³³, prin care magistrul Ștefan, fiul lui Posa de Szer a dorit să zălogească o parte a moșiei *Teyed*, se menționa la hotarul nordic al acesteia pământul văduvei lui Ladislau zis Erdel.

Stăpânirea individuală pare să fi ridicat posesorilor în anumite situații o serie de dificultăți reflectate în documentele de epocă. Bunăoară, văduva lui Emeric Himfi de Remetea a fost acuzată în 28 iunie 1435³⁴ de către vicecomitele și juzii nobilari ai comitatului Timiș că nu și-a plătit impozitul (*lucrum camerae*) datorat fiscului pentru posesiunea sa *Zazinfalva* (Șanovița). O altă văduvă, Iuliana a lui Nicolae zis Him de *Egerseg*, a fost nevoită în 9 aprilie 1442³⁵ să își lase pentru 5 ani moșia *Bosilfalva* din pertinențele Dubozului (comitatul Timiș) în grija unor rude de teama amenințărilor otomane. Dificilă a fost și situația Elisabetei, fiica lui Filip de *Beuldre*, acuzată în 1331³⁶ de către Andrei zis *Chep* că a ținut pe nedrept anumite posesiuni, fiind condamnată la plata a 9 mărci.

În alte împrejurări, stăpâniri ale unor femei au fost jefuite³⁷, ocupate forțat³⁸ sau iobagii lor au fost strămutați fără plata *terrarium*-ului³⁹. Întâlnim și

cazul extrem în care regele, uzând de dreptul său de *dominium eminens*, i-a retras prin intermediul comitelui de Timiș, în 5 februarie 1430⁴⁰, dreptul de stăpânire văduvei lui Ștefan de *Visontha* (mort fără urmași pe linie masculină) asupra moșiilor *Gyewrke*, *Joan* și *Beky*, pe care le-a donat mai apoi unuia din familiarii săi. Ne-a atras atenția faptul că, în majoritatea cazurilor, cele prejudiciate au fost văduve ale unor nobili, ale căror stăpâniri s-au dovedit a fi mult mai vulnerabile în fața obligațiilor datorate fiscului, a presiunii altor nobili sau a pericolului unor atacuri otomane.

Stăpânirea comună. O altă serie de documente surprind posesiuni ale nobilelor doamne ca părți ale unui ansamblu patrimonial familial, stăpânirea în indiviziune fiind în acea epocă forma cea mai răspândită și mai durabilă în timp. Astfel, femeile nobile sunt menționate stăpânind moșii alături de soți, frați, fii/fice, rude colaterale sau simpli condivizionali. Și în acest caz, ipostazele dezvăluite de informația documentară sunt variate, derivând din practicile și necesitățile cotidiene. Un caz interesant prin complexitatea și consecințele sale este cuprins într-un document din 17 mai 1332⁴¹. El reflectă cu claritate modul în care Biserica și puterea centrală au înțeles să protejeze femeile nobile ajunse în dificultate după moartea soților sau a taților lor. Concret, actul consemnează faptul că episcopul de Cenad, alături de prepozitul capitlului și de arhidiaconul de Timiș, au dat văduvei Ana și ficei sale Clara, în schimbul a 50 de mărci, jumătate din moșia *Beez* din comitatul Cenad, care cuprindea și jumătate din pădurea *Palaterde* de pe râul Mureș. Gestul clericilor a avut o motivație precisă, posesiunea fiind dată pentru ca nobilele doamne să nu rămână fără moștenire (*ne sine hereditate remanent*), deci să nu riște ignobilarea. De asemenea, s-a specificat faptul că din aceste bunuri urmau să se asigure Clarei sfertul de față și darurile de nuntă atunci când se va mărita. Cazul se complică în momentul în care însuși arhiepiscopul de Strigoniu reclamă, în 5 august 1338⁴², dreptul de stăpânire asupra acestei moșii pentru familia fratelui său. Deoarece cauza a fost judecată în fața regelui Carol Robert, unde văduva Ana și-a prezentat actele privilegiale obținute în anii anteriori, se va ajunge până la urmă la o înțelegere: cele două femei vor ceda dreptul asupra pădurii *Palaterde* pentru 25 de mărci arhiepiscopului, care în schimb a renunțat în favoarea văduvei la patronajul asupra bisericii de piatră închinată Sf. Ioan Evanghelistul ridicată pe terenul public.

³³ Fekete, *Temesi bñnság*, 1242.

³⁴ Livia Magina, Câteva documente privind judele sătesc în Banat (secolele XIV–XV). *Banatica*, 19 (2009), Anexa IV, 37.

³⁵ Pesty, *Diplome*, 127.

³⁶ Fejér Georgius, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, XI/3, Budae (1838), 288.

³⁷ În 6 martie 1383 regina Maria a cerut Capitlului din Arad să rezolve plângerea văduvei lui Petru Himfi a cărei moșie *Voya* din comitatul Caraș a fost jefuită de magistrul Ladislau de Jank, care a luat cu forța un cal și a distrus stăvilarul unei mori de pe cursul Carașului. Pesty, *Krassó*, III, 160.

³⁸ Familiarul nobilei doamne Anych, soția lui Ioan literatul de *Feyerghaz*, îl acuză în 24 aprilie 1443 pe unul din condivizionali acesteia că ar fi ocupat forțat moșiile *Feyerghaz*, *Told* și *Berkenche* din comitatul Arad și *Kenezrekeze* din comitatul Timiș. Pesty, *Diplome*, 131.

³⁹ Este cazul iobagilor văduvei Anka a lui Emeric Himfi de Remetea, care au fost strămutați forțat de pe posesiunea *Maruskenez* din comitatul Caraș de către Gheorghe, cnezul de Carașoara (*Crassoferu*). Pesty, *Krassó*, III, 359.

⁴⁰ Ortway, *Temes*, 639.

⁴¹ Fekete, *Temesi bñnság*, 203.

⁴² *Ibidem*, 290.

În alte împrejurări, nevoia de clarificare a dreptului de stăpânire indiviză a dus la partajări ale unor moșii efectuate în fața scaunelor de judecată comitatense. Este și cazul moșiei *Chorna* din comitatul Timiș, asupra căreia Bricciu, fiul lui Blasiu de *Chorna* și văduva lui Ștefan Fedes împreună cu fiul ei, Laurențiu, cer în 29 iulie 1393⁴³ consemnarea clară a părților care li se cuvin. Delimitarea pământului s-a realizat prin stabilirea cu exactitate a hotarelor, nobila doamnă păstrând și trei case care au aparținut tatălui ei, precum și biserica ridicată pe partea ei de stăpânire. Din nefericire, în anii următori atât Bricciu, cât și Laurențiu (fiul văduvei) mor fără urmași, astfel încât moșia urma să treacă în proprietatea regelui. În acest context deloc favorabil pentru viitorul ei, nobila văduvă îi solicită în 23 septembrie 1402⁴⁴ lui Nicolae Csáky, voievod al Transilvaniei și comite de Timiș, să îi permită să păstreze jumătate din moșia respectivă (*ad dictam coequalem medietatem porcionis possessionarie*) asupra căreia a fost co-proprietară alături de fiul ei, ceea ce voievodul acceptă. Ni se confirmă astfel încă o dată faptul că, deși limitat și vulnerabil, dreptul de stăpânire al femeilor nobile a fost protejat în împrejurări critice pentru acestea, atunci când ajungeau în pericol de a fi ignobilate și de a-și pierde sursele de trai.

Stăpânirea comună asupra unor bunuri funciare a presupus, în egală măsură, și consensul condizionalilor față de orice modificare adusă ansamblului patrimonial. Bunăoară, în 1377⁴⁵ cele două fiice ale lui Paul de *Gerenger*, Clara și Elena (văduvă a magistrului Petru Himfi), reprezentate în fața palatinului Ungariei de soțul Clarei, ajung la un acord cu Benedict și Nicolae Himfi în privința mai multor moșii din comitatele Alba, Timiș și Caraș. În fapt, a fost vorba de un schimb de posesiuni între cele două grupuri de interese funciare, cei doi frați Himfi dobândind de la văduva celui de-al treilea frate părțile acestuia din moșiile Șoșdea, Ramna, *Golonya* și *Lynbar* din comitatele Timiș și Caraș, în timp ce nobilele doamne au primit în schimb șase posesiuni din comitatele Alba și Timiș, care presupunem că au aparținut tatălui lor. În finalul înțelegerii s-a stipulat faptul că aceste din urmă moșii urmau să fie împărțite în două părți egale între văduva Elena și sora sa, Clara, pentru a le stăpâni ele și urmașii lor.

În sfârșit, am întâlnit și cazuri în care unor nobile le-a fost interzisă de către rude sau condizionali

înstrăinarea părților lor din ansamblul patrimonial familial. Asemenea cazuri sunt semnalate în 7 martie 1365⁴⁶, când nobila doamnă Ossana și frații ei Filip și Mihail, copii ai lui Iacob de *Saar*, au fost împiedicați de Andrei și Ștefan Chep de Ghertenis să înstrăineze în orice fel părțile lor din moșiile Pișchia și Nadăș din comitul Timiș, precum și în 21 iunie 1409⁴⁷ când fiica răposatului Ștefan și unchiul acesteia, Andrei Chep de Ghertenis, au fost opriți de rudele lor, Iacob și Nicolae Chep de Ghertenis, să vândă sau zălogească moșia *Cheer* din comitatul Caraș.

Alte tipuri de proprietăți. Desigur că din ansamblul bunurilor imobiliare stăpânite de femei nu au lipsit și alte tipuri de proprietăți, în funcție de zonele în care moșiile lor au fost localizate. Sunt pomenite astfel viile din comitatul Aradului ale nobilelor doamne Lucia, soția lui Benedict de *Almazeg*⁴⁸, și Caterina, fiica lui Nicolae de *Zeudy*⁴⁹, în cazul ambelor fiind vorba de bunuri viticole moștenite de la antecesorii lor. O vie pe dealul *Brosasmal* din cadrul domeniului Recaș au stăpânit în 1447 și soții Caterina și Ioan Magyar de *Rewkas*⁵⁰.

Pădurile nu puteau să lipsească din zestrea imobiliară aflată în stăpânirea unor femei nobile, cu atât mai mult cu cât potențialul lor economic era ridicat în primul rând datorită necesarului permanent de masă lemnoasă, dar și din perspectiva fondului de vânătoare sau a posibilităților de păscut al turmelor de porci. O asemenea unitate forestieră probabil că s-a aflat în posesia nobilei Caterina, soția lui Ștefan Himfi de Remetea, căreia fratele ei, Nicolae Dancs de Macedonia, îi solicită în jurul anului 1400 material lemnos pentru consolidarea castelului său din Macedonia (*pro reformatione Castelli seu fortalicij*)⁵¹. Pentru Ana, văduva lui Dimitrie de *Gabya*, și pentru fiica sa Clara, stăpânirea asupra unei jumătăți din pădurea *Palaterde* a ridicat însă serioase probleme. După cum am văzut și paginile anterioare, pădurea a făcut parte din moșia *Beez* din comitatul Cenad,

⁴⁶ DRH, C, XII, 408.

⁴⁷ Pesty, *Krassó*, III, 264.

⁴⁸ În 25 mai 1402 Lucia și fiul ei, Albert, s-au opus ca Dionisie Chegez de *Gyarak* să vândă o vie a ei moștenită (*quandam vineam suam hereditarium*), situată în satul *Garak*. Ortway, *Temes*, 325.

⁴⁹ În 29 aprilie 1410, Dominic de Muron, în numele nobilei doamne Caterina, se opune ca Gabriel, fratele acesteia după tată, să înstrăineze o vie de pe dealul Macra pe care Caterina o avea de la mama sa. Ortway, *Temes*, 427.

⁵⁰ Pesty, *Diplome*, 189.

⁵¹ Lendvai Miklós, *Temes vármegye nemes családjai*, I, Budapesta (1896), 67; Ligia Boldea, Un secol din evoluția unui domeniu feudal al Banatului de câmpie: domeniul familiei nobile Danciu de Macedonia. *AnB*, Serie Nouă, Arheologie-Istorie, XVIII (2010), 127.

⁴³ Ortway, *Temes*, 232.

⁴⁴ *Ibidem*, 326.

⁴⁵ *Miscellanea Heimiana*, 272/1 a cărei copie se află în MOL, P 1732, manuscrisul lui Fekete Nagy Antal, *Temesi bánóság oklevéltára*.

obținută de cele două femei în anul 1332 de la episcopia Cenadului. Intervenția lui Chanadinus, arhiepiscopul de Strigoni, care a clamat în anul 1338 această stăpânire pentru familia sa, a făcut ca întreaga problemă să ajungă în fața scaunului de judecată regal, unde s-a ajuns în cele din urmă la un compromis: nobila Ana a cedat dreptul de stăpânire asupra pădurii în schimbul a 25 de mărci de Buda, dar a păstrat restul bunurilor care i-au fost atribuite și recunoscute prin voința regală⁵².

În alte documente sunt menționate heleştee cu pești aflate pe domeniile unor femei nobile. Este cazul mai multor pescării din comitatul Cenadului, unele pomenite în 1332 pe posesiunea *Beez* a văduvei Ana și a fiicei sale Clara, sau alte zece dobândite de David de Solth alături de soția sa, Ursula și alți condvizionali în 1408 odată cu posesiunile *Bart*, *Kochwthaza* și *Kwkenes*⁵³.

În economia agrară a vremii, producția cerealiară a asigurat în cea mai mare parte necesarul de hrană al domeniilor feudale. Ca structuri aferente ale acestora din urmă, morile de apă sunt menționate în numeroase rânduri ca instalații indispensabile prelucrării cerealelor recoltate. În consecință, le regăsim în mod firesc și pe posesiunile femeilor nobile. Mai mult, recunoscându-le valoarea, unele dintre ele se străduiesc să le achiziționeze sau reclădească din bani proprii, astfel încât ele să nu mai poată fi periclitate de pretențiile de stăpânire ale unor nobili. Este ceea ce se dovedește a fi făcut și văduva lui Ioan, fiul lui Laurențiu care, în 10 iunie 1366⁵⁴, refuză să împartă cu fiul ei, Laurențiu, două mori de pe moșia *Kis Tarnuk* din comitatul Cenad pe motiv că acestea ar fi de fapt propriile sale achiziții. În alte împrejurări, partajul averii unei familii nobiliare a adus în discuție și dreptul de stăpânire asupra morilor domeniiale, un exemplu concludent fiind furnizat de actul prin care averea familiei Himfi din comitatele Timiș și Caraș a fost divizată în anii 1388–1389 între cele trei ramuri ale sale, reprezentându-i pe urmașii fraților Benedict, Petru și Nicolae Himfi. În sfera noastră de interes intră doar urmașele lui Nicolae Himfi, mort fără descendenți pe linie masculină; pe lângă sumele reprezentând dota și darurile de nuntă, precum și sfertul filial, în actul de partajare s-a mai specificat și faptul că Margareta, fiica lui Nicolae, a dobândit trei mori pe râul Pogăniș, în timp ce o a patra moară urma să fie stăpânită în devălmășie cu rudele sale⁵⁵.

⁵² Vezi nota 42.

⁵³ Bárány Á., *Torontálvármegye*, 112–113.

⁵⁴ *DRH*, C, XIII, 141–142.

⁵⁵ Pesty, *Krassó*, III, 185; Octavian Răuț, *Morile medievale din Banat*. *Banatica*, 12/II (1993), 28–29.

În sfârșit, casele și locurile de casă au fost în mod evident părți componente ale oricărui ansamblu domenal; trebuie spus însă că menționarea lor în documentele vremii nu se întâlnește decât întâmplător, atunci când fac obiectul unor litigii sau tranzacții comerciale. Bunăoară, în 1393, atunci când s-a făcut divizarea moșiei *Chorna* din comitatul Timiș între Bricciu de *Chorna* și văduva lui Ștefan Fedes, aceasta din urmă a păstrat, printre altele, și stăpânirea asupra a trei case (*domos de Curia*) care au aparținut anterior tatălui ei⁵⁶. În 1366 altă văduvă a lui Ioan, fiul lui Laurențiu, a ridicat pe cheltuiala ei clădirile de pe locul curții sale aflat pe moșia Palota din comitatul Cenad⁵⁷. Un caz nefericit îl reprezintă deposedarea familiei nobililor din *Voya* (Valea) de către puternica familie a banului Benedict Himfi, care a pauperizat-o într-atât încât în 1377⁵⁸ însuși Ludovic I îi solicită lui Benedict Himfi, fratelui și fiului acestuia să le permită nobilei doamne văduve și fiicelor lui Ioan de *Waya* să locuiască în casa (*Curia*) lor de pe moșia respectivă, rugăminte reiterată în 1378 de regina cea tânără, Elisabeta, care cere prelungirea termenului până la sărbătoarea Sf. Martin, cu condiția ca acestea să nu se folosească de veniturile moșiei⁵⁹.

Mai interesant se dovedește a fi dreptul de stăpânire al unor femei nobile asupra unor reședințe fortificate, un asemenea exemplu fiind semnalat într-un act din 13 februarie 1430⁶⁰ prin care nobila doamnă Caterina, văduva lui Andrei Chep de Gherteniș, a cerut instanței regale ca sentința finală în procesul ei cu văduva lui Paul Pereny pentru castelul (*castellum*) *Dyod* care a aparținut nobililor Ioan și Nicolae de *Chew* și care urma să îi revină, să fie amânată până la sosirea ei la Buda, pentru a fi de față personal la formularea ei.

Stăpânire și administrare domeniială. Este dificil de reconstituit în acest moment, din informațiile documentare păstrate, modul în care au funcționat structurile domeniiale aflate în stăpânirea unor nobile doamne. Cu certitudine acestea au fost administrate în aceeași manieră ca oricare dintre domeniile feudale ale timpului. Probabil că în funcție de dimensiunile bunurilor lor funciare femeile nobile s-au implicat mai mult sau mai puțin direct în administrarea lor. În orice caz, există mărturii conform cărora, la fel ca în cazul stăpânilor de moșii, și femeile au avut în slujba

⁵⁶ Vezi nota 43.

⁵⁷ Vezi nota 54.

⁵⁸ *Miscellanea Heimiana*, 264.

⁵⁹ Pesty, *Krassó*, III, 136–151; Maria Holban, *Deposdări și judecări în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361–1378)*. *SMIM*, V (1962), 97–98.

⁶⁰ MOL, *Diplomatikai levéltár*, 103538 (în continuare DL).

lor familiari, slujbași sau slugi implicați în buna administrare a fondului lor funciar. Se impune însă o distincție clară în ceea ce privește tipul de servicii prestate de acești familiari. Dacă în cazul stăpânilor nobili familiariii acestora (*familiares*), de multe ori nobili ei înșiși, au îndeplinit în principal slujbe militare și, în subsidiar, administrative sau judiciare⁶¹, ne este clar faptul că în cazul femeilor nobile familiariii acestora au fost mai degrabă de condiție modestă, fiind însărcinați cu supravegherea moșiilor și îndeplinirea unor sarcini domestice. Cu alte cuvinte, deși în documente i-am întâlnit în câteva rânduri și sub forma de *familiares*, serviciul lor real pe lângă proprietățile nobile îi apropia mai mult de condiția de *famuli* sau *officiales*, adică de slujbași sau slugi domeniiale nenobile. Asupra activității lor administrative mărturii documentare nu s-au păstrat. Prezența lor ne este semnalată în acte atunci când parte a activității lor a ajuns sub incidența scaunelor de judecată, fiind consemnată documentar. Bunăoară, i-am întâlnit reprezentându-și stăpânele în chestiuni litigioase, fie pentru a reclama jefuirea sau strămutarea forțată a unor iobagi⁶², fie pentru a depune mărturie că nobila lor patroană și-a achitat sarcinile fiscale față de stat⁶³. Din câte se pare, răspunderea pentru întreținerea acestor slujitori, dar și pentru faptele lor, a revenit stăpânelor, legătură care trebuie să constatăm că a durat atâta vreme cât aceștia au rămas în serviciul lor. În anumite circumstanțe și cu acordul nobilelor femei, slujitorii puteau părăsi moșia pe care serviseră, moment în care răspunderea stăpânei față de ei pare să se fi încheiat⁶⁴.

În economia oricărui domeniu feudal, prezența și munca țăranilor iobagi a reprezentat principalul

temei al valorificării potențialului agrar al proprietății în cauză. Nu altfel stau lucrurile și pe moșiile femeilor nobile, cu precizarea că documentele de secol XIV și început de secol XV fac referire în mai multe rânduri la iobagii de pe posesiunile acestora, întotdeauna însă într-un context litigios. Rolul de a colecta dările iobăgești, dar și de a rezolva problemele de natură socială, administrativă, juridică sau morală ale comunităților rurale a revenit juzilor sătești, prezențe obișnuite în spațiul domeniial medieval, prin ei realizându-se astfel o punte între stăpâni și supuși⁶⁵. În 28 iunie 1435⁶⁶, de exemplu, în cadrul procesului în care văduva lui Emeric Himfi a fost acuzată că nu a plătit *lucrum camere regalis*, este pomenit judele sătesc din *Zazinfalva* (Șanovița), care nu s-a prezentat pentru a depune jurământ în favoarea stăpânei sale, drept pentru care procesul a fost amânat iar cauza trimisă în fața comitelui. În altă situație însă, judele sătesc al nobilei văduve a lui Donch, ban de *Naglach*, s-a opus în 8 septembrie 1399⁶⁷ ca nobilul Petru, fiul lui Pousa, să fie repus în stăpânirea moșiei *Harumfilew* (Beregsău) din comitatul Timiș.

Nu avem documente care să probeze modul în care sarcinile feudale au fost îndeplinite de iobagii de pe posesiunile nobilelor doamne. Putem însă aprecia că plata censului, de pildă, ca prestație de bază, nelipsită din raporturile dintre iobag și stăpân, a fost o realitate neeludată, în măsura în care, sub forma *terrarium*-ului, apărea în documente doar ca obiect de dispută între doi stăpâni sau în legătură cu strămutarea unor iobagi de la un stăpân la altul⁶⁸, sub rezerva că o identificare certă a censului cu *terrarium*-ul este discutabilă. Problema dreptului și a posibilităților de strămutare a iobagilor apare în documentele analizate în puține rânduri. În 1371⁶⁹, de pildă, Ursula, fiica lui Blasiu de Szer se plângea de faptul că Mihail, nobilul român din Recaș, i-a strămutat forțat câțiva iobagi de pe moșia sa *Ewsy* din comitatul Aradului. În alte cazuri, femeile nobile sunt în situația de a rezolva, în lipsa soților lor, și problemele legate de libertatea de strămutare a iobagilor lor. A fost cazul soților nobililor Iacob și Nicolae Chep de Ghertenis, plecați alături de rege în campania din Bosnia, care

⁶¹ M. Rady, *op. cit.*, 110–131; P. Engel, *Regatul*, 154–155; C. Popa Gorjanu, Despre „familiaritas”, 364, 369–370.

⁶² Astfel, în 5 martie 1435, un Ioan de *Kere*, familiar (*officialis*) al nobilei doamne Ana, văduva lui Emeric Himfi, reclamă în fața scaunului de judecată al comitatului Caraș faptul că nobilul Mihail Chepi i-a prădat pe iobagii de pe posesiunile lor, după care au năvălit în propria lui casă cu intenția de a-l ucide, aducându-i acuzații rușinoase și rănindu-l (vezi Pesty, *Krassó*, III, 348).

⁶³ În 28 iunie 1435 familiarul văduvei lui Emeric Himfi (*familiaris ipsius domine*) a depus mărturie în fața scaunului de judecată al comitatului Timiș cum că stăpâna sa a plătit *lucrum camere regalis*. L. Magina, *op. cit.*, 37.

⁶⁴ Un document din 27 ianuarie 1421 atestă faptul că scaunul de judecată al comitatului Torontal a absolvit-o pe văduva lui Iacob Chep de Ghertenis de acuzația că l-ar fi instigat pe unul din familiariii ei (*familiaris predictae domine*) să producă pagube în valoare de 200 de florini pe moșia *Beuldre*, după cum au acuzat-o doi nobili. În fața acestor acuzații văduva s-a disculpat spunând că în momentul faptei familiarul său o părăsise deja, cu acordul ei, deci nu mai era responsabilă pentru acțiunile sale. DL 54149.

⁶⁵ Livia Magina, *Instituția judelei sătesc în Principatul Transilvaniei*, Cluj-Napoca (2014), 100.

⁶⁶ Vezi nota 63.

⁶⁷ DL 92114.

⁶⁸ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XIV-lea*, I, București (1967), 12; Costin Feneșan, Noi informații privind iobăgimea din Banat în secolul al XIV-lea. *Ștefan Metef la 85 de ani*, Cluj-Napoca (1977), 255.

⁶⁹ DL 91775.

primesc în 16 mai 1416⁷⁰ de la comitele de Timiș, Pippo de Ozora, dreptul de a-i opri pe acei iobagi care ar fi vrut să se strămute în absența stăpânilor lor. În schimb, o altă nobilă, Iuliana, soția bărbatului ales Mica, fiul lui Hym de Egerszeg, permite în anul 1400⁷¹ iobagilor de pe posesiunile sale să se strămute (cu siguranță în urma plătirii dreptului de strămutare), în situația în care ea a cerut protecția castelanului de Carașova pentru ea și toate bunurile sale mobile și imobile, periclitate de ceilalți membri ai familiei Himfi.

Nelipsite considerăm că au fost și darurile, adaptate la produsele locului, la nevoile stăpânei sau la posibilitățile de prestație ale supusului. Documentele vorbesc despre grânele iobagilor, despre turmele de porci scoși la ghindă în pădurile domeniiale, despre vitele și caii de muncă, elemente ce converg către o posibilă reconstituire a dărilor în produse față de stăpânii lor. Nici obligația în muncă nu este deloc bine aspectată documentar, deși prestarea ei poate fi dedusă din referirile colaterale la ogoarele, fânețele, pădurile sau morile domeniiale, în funcție nu numai de nevoile diverse ale domeniului, ci și de alte sarcini iobăgești⁷². În rest, rosturile gospodăriei țărănești, lucrul sistematic al pământului, viața cotidiană circumscrisă domeniului feudal își vor fi avut ritmicitatea și normalitatea lor, punctată din timp în timp de anumite marasme sociale, singurele care, din păcate pentru acuratețea oricărei reconstituiri istorice, au supraviețuit timpului datorită imortalizării lor documentare. Ne referim la atacurile și spoliierile în care iobagii au fost fie parte pasivă, deci victime, fie parte activă alături de stăpânele lor⁷³.

Problematici de natură juridică

Existența actelor de proprietate. Ajunși în acest punct cu discuția considerăm că este necesar să facem referire și la temeiurile juridice în baza cărora nobilele doamne au stăpânit bunuri imobiliare. Încă din secolul al XIII-lea tot mai mulți stăpâni de pământuri au devenit interesați de siguranța stăpânirii moșiilor și de posibilitatea de a-și proba temeiul juridic de proprietari funciari.

⁷⁰ Pesty, *Krassó*, III, 283.

⁷¹ *Ibidem*, 235.

⁷² D. Prodan, *op.cit.*, 75; Sabin Belu, Situația social-economică a unor sate din Munții Apuseni în evul mediu. *AIIC*, 22 (1979), 287.

⁷³ În 5 martie 1435 nobila doamnă Ana, văduva lui Emeric Himfi, reclamă prădarea iobagilor de pe pământurile ei de către nobilul Mihail Chepi (Pesty, *Krassó*, III, 348). În schimb, în 23 august 1446 a fost înregistrată plângerea vicecastelanilor de Timișoara împotriva văduvei lui Osvlad de *Beel* și a doi iobagi ai acesteia, acuzați de furt (*Z. Iusztin, op. cit.*, 167).

Astfel, numărul locurilor de adeverire (*loca credibilia*) a crescut semnificativ, atât în mediul laic, cât și ecleziastic, în măsura în care numărul solicitărilor de eliberare a documentelor adeveritoare a sporit exponențial⁷⁴. Veacul al XIV-lea și măsurile reformatoare ale Angevinilor au condus la proliferarea actelor scrise, aceste instrumente absolut necesare securizării dreptului de stăpânire funciară. De acum înainte, o stăpânire funciară s-a fundamentat în principal pe temeiul actului de proprietate care certifica apartenența unei unități domeniiale la o persoană, familie sau grup condvizional. A avea asemenea acte a devenit o chestiune vitală într-o societate bazată pe stăpânirea asupra pământului, în care competiția era dură, iar quantumul stăpânirii funciare a fost un indicator fără echivoc al bunăstării și al statutului social-juridic privilegiat. În consecință, a existat o preocupare constantă a nobililor de a-și prezerva stăpânirile patrimoniale, în egală măsură cu aceea de a dobândi documentele care să certifice acest drept de stăpânire. Întâlnim aceleași preocupări și în cazul nobilelor doamne, cu atât mai mult cu cât, considerăm noi, stăpânirea lor a fost mai vulnerabilă într-o societate în care ascendentul masculinității a fost predominant.

Una din cele mai dificile situații pentru orice posesor de moșii a fost aceea a pierderii sau distrugerii actelor de proprietate, împrejurare în care orice contestare a dreptului său de stăpânire ajunsă în fața scaunelor de judecată putea avea consecințe neplăcute în lipsa suporturilor materiale scrise. Într-o asemenea situație s-a aflat și nobila doamnă Elisabeta, văduva comitelui Mannus, ale cărei acte asupra unei jumătăți din moșia *Rabe* din comitatul Timiș s-au distrus în timp (*quasquidem litteras privilegiales circa dictam dominam Elyzabeth destructas et putrefactas scire allegarunt*). Ea primise această stăpânire de la bunicul ei împreună cu scrisoarea privilegială în contul sfertului de fată; din câte se pare, asupra acestei posesiuni și-au manifestat interesul Benedict și Ioan, fiii lui Grigore, astfel încât, în 24 noiembrie 1337⁷⁵ Elisabeta, alături de fiul ei și de alte rude, solicită Capitlului din Cenad să îi recunoască dreptul de stăpânire iar partea convenită din moșia *Rabe* să îi fie redată de cei doi nobili. În alte circumstanțe, poate ca o consecință a deteriorării unor acte, unele femei

⁷⁴ *Scris și societate în Transilvania secolelor XIII-XVII/ Writing and Society in Transylvania 13th-17th centuries*, Susana Andea (coord.), Avram Andea, Adinel Dincă, Livia Magina, Cluj-Napoca (2015), 32; Kiss Gergely, Contribution à l'évolution des chapitres dans la Hongrie médiévale. *Specimina Nova Pars Prima. Sectio mediaevalis*, I, Pécs (2001), 116.

⁷⁵ Fekete, *Temesi bánág*, 280/c.

nobile au solicitat capitlurilor transcrierea vechilor scrisori privilegiate⁷⁶.

Nu de puține ori disputele asupra actelor de proprietate au fost atât de intense încât ele au sfârșit în fața scaunului de judecată regal, palatinal sau comitatens, generând acțiuni complexe care s-au întins uneori pe durata mai multor ani. Bunăoară, în 26 martie 1353⁷⁷, Petru, fratele lui Bede de *Batka*, o acuză pe văduva acestuia că ar fi dat actele de stăpânire asupra posesiunilor *Batka* și *Karasnya* lui Iacob de *Bachtyuyse*, nașul lui Petru, împreună cu arme, haine și alte lucruri. În 16 mai 1382⁷⁸ este semnalat procesul în cadrul căruia văduva lui Toma de Thelegdi s-a judecat cu magistrul Laurențiu, fiul lui Teteus, pentru a recupera de la acesta actele de stăpânire asupra moșiilor *Akach* și *Zentmiklos*. Deși acesta din urmă a invocat un act mai vechi emis de Carol Robert, în final palatinul Ungariei a decis ca acele documente să fie cedate nobilei doamne. Un îndelungat și complicat proces pentru actele de proprietate asupra posesiunilor *Ermen* și *Akasztow* a debutat în 29 septembrie 1387⁷⁹ la solicitarea văduvei lui Benedict Himfi, care își acuză rudele – cumnata, văduvă a lui Nicolae Himfi, și nepotul de frate, Ștefan de Remetea – că ar fi reținut o serie de scrisori de proprietate ale fostului ban al Bulgariei. Deși Ștefan de Remetea a consimțit să redea imediat actele pe care le avea în posesie, procesul dintre cele două văduve va continua cu nenumărate amânări până în 1391. În sfârșit, din 8 martie 1431⁸⁰ datează plângerea mai multor nobili din familia Dancs de Macedonia prin care văduva lui Frank de Macedonia a fost acuzată că a reținut forțat și pe nedrept anumite documente.

Stăpânire perpetuă sau condiționată? Importantă, în opinia noastră, este și maniera în care femeile nobile și-au stăpânit posesiunile dobândite. Deoarece dreptul de a deține bunuri imobiliare a fost extrem de bine reglementat, la început prin cutume, cu timpul prin prevederi legislative, în toate documentele în care acest drept se află în dezbatere formulele de cancelarie definesc modalitatea juridică prin care acel pământ era deținut. Cum regula de bază în cazul stăpânirii masculine a fost

aceea a dreptului deplin, transmisibil urmașilor pe linie bărbătească, situația stăpânirilor feminine este mai delicată. Am putut constata împrejurările în care femeile au dobândit stăpâniri funciare: în contul sfertului de fată sau al dotei nupțiale, prin daniile regale, testamentare paterne sau fraterne ori prin *prefectio*. Urmărind conținutul documentelor am observat că temeiurile juridice în baza cărora acele pământuri urmau să fie stăpânite au oscilat între stăpânirea perpetuă (*in perpetuu*) și cea condiționată⁸¹. Desigur, aceleași temeiuri juridice le regăsim și în cazul domeniilor deținute de nobilii bărbați; ceea ce însă diferențiază posesiunile masculine de cele feminine, în opinia noastră, este raportul dintre cele două tipuri de stăpânire. În cazul stăpânirilor feminine cu siguranță că procentul posesiunilor condiționate a fost mai mare decât cel al moșiilor deținute cu drept deplin. Această diferență a decurs din natura bunurilor funciare atribuite femeilor (dacă au fost avitice sau achiziționate de antecesorii lor) și din perspectiva perpetuării moștenirii lor. Nu trebuie omis faptul că prin căsătorie femeile ieșeau din nucleul familial patern pentru a se integra unui alt nucleu familial. De aceea, nici posesiunile cedate fiicelor nu au aparținut, decât în împrejurări rare și excepționale, patrimoniului familial avitic, iar în această situație modul de stăpânire a fost în majoritatea cazurilor condiționat. Din ceea ce documentele lasă să transpară vom încerca să determinăm în ce condiții avem de-a face cu o stăpânire perpetuă sau cu una condiționată.

O primă situație în care anumite posesiuni au fost acordate cu drept deplin a fost aceea în care femeile de origine nobilă au rămas fără suportul uman și material al taților/soților, decedați înainte ca viitorul lor să fi fost asigurat, riscând astfel ignobilarea. Pentru a nu rămâne fără moștenire (*ne sine hereditate remanerent*) ele au dobândit, fie de la autoritatea regală, fie de la cele ecleziastice, mijloacele materiale care să le asigure existența. A fost, bunăoară, cazul văduvei Ana și al fiicei sale, Clara, cărora am văzut că episcopul de Cenad le cedează în anul 1332⁸² jumătate din posesiunea episcopiei *Beez* din comitatul Cenad pentru a nu rămâne fără moștenire (*hoc tamen adiecto vendidissent, donassent, tradidissent et contulissent iure perpetuo ac hereditario irrevocabiliter possidendam tenentam et habendam*). Într-o situație similară probabil că s-a aflat și nobila doamnă Clara, fiica lui Ioan de Szer, mort fără urmași pe linie masculină. Rămasă orfană, ea a primit în chip de privilegiu de la

⁷⁶ Astfel, în 1367 văduva lui Paul Magyar de Petroman a cerut Capitlului din Győr să îi copieze o serie de acte privilegiate acordate de fostul rege Carol Robert (*Miscellanea Heimiana*, 206). În 23 octombrie 1387, Elena, văduva lui Nicolae Himfi, a solicitat Capitlului din Cenad să transcrie o scrisoare deschisă a regelui Ludovic I (Ortvay, *Temes*, 161).

⁷⁷ *Miscellanea Heimiana*, 90.

⁷⁸ Fekete, *Temesi bánság*, 1212.

⁷⁹ Pesty, *Krassó*, III, 171.

⁸⁰ DL 92802.

⁸¹ M. Rady, *op. cit.*, 106–107.

⁸² Fekete, *Temesi bánság*, 203.

Ludovic I în jurul anilor 1359–1360⁸³ moșiile tatălului său, fost comite de Caraș, pentru meritele deosebite ale acestuia față de regalitate. În fine, delicată a fost și situația în care a ajuns nobila doamnă Ana, fiica lui Neagu de Recaș, dezmoștenită de tatăl său după ce a contractat o căsătorie cu un om nenobil. În 1404–1405⁸⁴ însuși regele Sigismund de Luxemburg îi conferă printr-o scrisoare privilegială dreptul asupra unei pătrimi din moșiile tatălui ei din comitatul Timiș în contul sfertului de fată pentru a nu fi ignobilată (*introduxisset ipsam Nobilem dominam in dominium earundem statuissetque easdem eisdem perpetuo possidendas*). De menționat și faptul că regele a intervenit în acest caz nu doar pentru că moștenitorul de drept al averii familiale era minor, ci și pentru că soțul Anei, Ștefan zis *Tewrwk* s-a distins în fața sa prin fidelitate și merite deosebite.

Testamentul patern a fost o altă cale prin care ficelelor li s-au transmis anumite bunuri imobiliare cu drept de stăpânire perpetuă. Un asemenea exemplu datează din anul 1372⁸⁵ și cuprinde voința nobilului Ladislau de Omor de a dona posesiunea sa *Rudarosama* din comitatul Caraș copilelor sale, Caterina și Ana (*in filios filiorum filiorum et heredum per heredis perempnaliter et irrevocabiliter possidendas, tenendas pariter et habendas omne ius et dominium....ipsum tam titulo perpetuationis, quam inpignorationis contingentem cum utilitatibus et pertinentiis earum universis*).

Și procedeu de *prefectio* acceptat și recunoscut de puterea centrală a permis taților să își transmită moștenirea către fiice cu drept deplin, după cum am văzut că s-a întâmplat în 1426⁸⁶, când bărbatul ales Toma de *Coloswar* a dat ficelelor sale copile Dorothea și Margareta părți din patru moșii ale sale aflate în comitatul Arad (*introducatur prefatas nobiles puellas ... in domynium earundem Statutasque easdem eisdem premissio Jure eis incumbenti perpetuo possidendas*).

O altă cale prin care femeilor li s-au putut transmite moșii pe care să le stăpânească *in perpetuu* a fost acordarea sfertului de fată în pământ, după cum reiese dintr-un act din 1337⁸⁷ în care se face referire la faptul că nobila doamnă Elisabeta ar fi primit de la bunicul ei în contul sfertului filial, prin scrisoare privilegială, jumătate din posesiunea *Rabe* din comitatul Timiș *perpetuo et irrevocabiliter possidendam*. De asemenea, în 1400⁸⁸ o altă nobilă,

Caterina, soția lui Paul de *Hodeghaz* primește de la o rudă părți din două moșii din comitatul Timiș drept *quarta puellaris* pentru a le stăpâni pe vecie ea și copiii săi (*per ipsas Nobiles dominas et filios filiorum heredumque ipsorum per successores pacifice et quiete ac irrevocabiliter possidendum tenendum vtendum pariter et habendum*). În sfârșit, am întâlnit și cazul în care un frate cedează o parte din pământurile sale surorii; oferim în acest sens exemplul nobilului Ladislau din familia lui Dan de Duboz care, în 1434⁸⁹, a dat surorii sale Ursula părțile sale din moșia *Sooth* din comitatul Cenad (*damus et donamus, imo dedimus et donavimus iure perpetuo et irrevocabiliter possidere*).

Se cuvine însă a face precizarea că aceste exemple nu trebuie generalizate, căci din alte documente reiese faptul că acordarea sfertului filial în pământ sau preschimbarea ficelor în fi au fost clar condiționate fie de măritișul acestora, fie de existența unor descendenți pe linie masculină. Atunci când în 1421, de pildă, magistrul Ioan de *Naglak* a încheiat o frățietate adoptivă cu frații Nicolae și George Csáky, printre termenii acordului a figurat și prevederea potrivit căreia zece moșii din comitatul Cenad trebuiau să fie date ficelelor sale copile preschimbate în fi. Dacă însă ele ar fi murit fără urmași pe linie masculină, moșiile urmau să revină celor doi frați condvizionali și urmașilor lor⁹⁰. În 1355 Nicolae de *Chortow* a dat surorii sale Caterina și fiilor acesteia o treime din posesiunea *Guluez* și câteva sesii din moșia *Zerdehel* din comitatul Caraș în contul sfertului filial cu condiția ca în cazul în care aceștia ar fi încercat să le înstrăineze ele să se reîntoarcă la donatorii lor⁹¹. De asemenea, în 1424⁹² Andrei Chep de Ghertenis a permis ficelelor fratelui său, Iacob Chep, să păstreze a patra parte din moșiile tatălui lor ca echivalent al sfertului de fată, urmând ca el să le poată răscumpăra atunci când ele se vor mărita. Tot într-un număr de moșii din comitatele Timiș și Caraș și-a primit *quarta puellaris* și nobila doamnă Dorothea de la familia sa în 1429⁹³, în situația în care ea s-a căsătorit cu un nenobil. Condiția sub care ea a primit aceste posesiuni a fost aceea ca, în cazul în care ar fi murit fără urmași pământurile să revină familiei, doar dacă soțul ei nu ar fi vrut să păstreze dreptul de stăpânire în schimbul a 200 de florini. Și donația mai mult decât substanțială pe care Ladislau de Omor a făcut-o în 1343⁹⁴ surorii sale Clara cu

⁸³ DRH, C, XI, 344.

⁸⁴ Ortway, *Temes*, 337.

⁸⁵ Fekete, *Temesi bñnsági*, 1073.

⁸⁶ Ortway, *Temes*, 594.

⁸⁷ Fekete, *Temesi bñnsági*, 280/c.

⁸⁸ Ortway, *Temes*, 289.

⁸⁹ Pesty, *Diplome*, 50.

⁹⁰ Pesty, *Krassó*, III, 295.

⁹¹ *Ibidem*, 30.

⁹² *Ibidem*, II/1, 190.

⁹³ *Ibidem*, III, 333.

⁹⁴ Ortway, *Temes*, 72.

oazia căsătoriei sale a fost condiționată de existența în timp a unor fii, în lipsa cărora moșiile ar fi urmat să îi revină lui Ladislau și descendenților săi.

Femei nobile în tranzacții funciare și financiare

Dreptul de stăpânire funciară s-a concretizat și în posibilitatea femeilor nobile de a dispune de aceste bunuri imobiliare participând la tranzacții economice specifice, cu libertatea pe care dreptul de proprietate, consolidat de existența actelor privilegiale, l-a dat tuturor posesorilor nobili. Întâlnim, în consecință, nobile doamne angrenate în vânzări-cumpărări sau zalogiri de pământuri și alte bunuri imobiliare, documentele mărturisind asupra disponibilităților financiare ale femeilor în epocă, perfect capabile să-și gestioneze averile proprii sau ale familiei, în cazul în care soții erau absenți sau decedați. Cazurile regăsite în acte sunt diverse, denotând diferite ipostaze ale posesorului funciar, diferite atitudini față de proprietate.

În primul rând, dat fiind faptul că în epocă proprietatea imobiliară a stat la baza puterii economice a societății feudale, contractele de vânzare-cumpărare au prezentat o deosebită importanță. Aceste tranzacții au fost supuse unor formalități și condiții fără îndeplinirea cărora nu se putea transmite proprietatea imobiliară. Un act emis de Capitlul din Cenad în 16 decembrie 1355⁹⁵ precizează, de altfel, cu mare claritate motivația juridică ce a stat la baza întregului proces de înregistrare a mutațiilor survenite în statutul unei proprietăți: "Vanzările și cumpărările se obișnuiește a fi dovedite prin mărturii ca nu cumva, în curgerea timpului, să poată fi contestate, ci să rămână ca unele ce au fost întărite prin ocrotirea scrisorilor". Cumpărarea de pământuri, case, vii sau mori denotă preocuparea nobilelor doamne de a-și spori averile, și odată cu ele și bunăstarea, semnificativ fiind faptul că într-o serie de cazuri regăsim mențiunea că aceste achiziții au fost făcute din veniturile proprii, rezultate în principal din dotă și darurile de nuntă, la care s-a adăugat și moștenirea fetelor. Bineînțeles că trebuie să facem o convenită distincție: au existat paliere diferite ale bunăstării unor femei nobile, determinate de prosperitatea familiei paterne, dar și de cea a nucleului familial în care au intrat prin căsătorie. Astfel, putem vorbi despre întreaga gamă de proprietăți feminine, de la cele umile, de câteva

sesii sau părți de moșii, până la cele ale unor nobile doamne înstărite, ce au deținut un număr mai mare de moșii, niciodată însă comparabil cu marile proprietăți masculine.

Documentul sus-pomenit din anul 1355 reflectă tocmai o asemenea vânzare-cumpărare în care sursele de venituri ale participantelor la tranzacție sunt precis definite. Astfel, nobila doamnă Lucia, fiica magistrului Albert de *Zuha* din comitatul Borșod, a vândut nobilei doamne Margareta, fiica magistrului Posa de Szer, moșia *Ozelew* de pe malul Mureșului, din comitatul Cenad (unde exista și o biserică de piatră ridicată în cinsta Sf. Petru), moșie pe care o primise de la frații săi *iure geniture, racione sue quarte partis puellaris eam contingentis*. De cealaltă parte, Margareta a cumpărat moșia cu toate pertinențele sale și cu dreptul deplin și perpetuu de stăpânire în schimbul a 100 de mărci în dinari dubli, bani proveniți *de rebus suis paraffernalibus et scrinalibus, secum de domo patris sui apportatis solvisse eisdem*.

De altfel, această doamnă Margareta, provenită dintr-o ilustră și bogată familie, cu proprietăți în toate comitatele bănățene, și căsătorită cu Ladislau *Lack* din neamul Hermann, fost comite al secolilor (ai cărui fii din prima căsnicie s-au numărat printre baronii țării), a continuat și în anii următori să achiziționeze bunuri imobiliare în comitatul Cenadului. În 12 mai 1356⁹⁶ cumpără, cu acordul fiilor săi vitregi (printre care se număra și Andrei *Lackfi*, voievodul Transilvaniei), alte două moșii în vecinătatea domeniului *Lackfi*, pe care rudele sale prin alianță se angajează să le protejeze pe viitor. Doi ani mai târziu, în 8 septembrie 1358⁹⁷, Margareta mai cumpără cu 200 de florini din lada de zestre moșia *Scentmiclos* din același comitat (pustie însă, fără locuitori), unde se afla și o biserică de piatră ridicată în cinstea Sf. Nicolae (deci, cu drept de patronat).

O altă nobilă doamnă interesată de achiziționare de bunuri imobiliare a fost văduva lui Ioan, fiul lui Laurențiu, care în 1366 și-a folosit veniturile proprii pentru a achiziționa o moară pe moșia *Kis Tarnuk* din comitatul Cenad, unde a reclădit o altă moară, precum și o serie de clădiri de pe locul curții⁹⁸.

În alte împrejurări, anumite nevoi materiale le-au determinat pe femeile nobile ca, alături de alți membri ai familiei, să se dispenseze de anumite bunuri funciare. De exemplu, în 1362, Margareta, soția lui Paul Magyar, a vândut pentru 200 de

⁹⁵ DRH, C, X, 389. *Solent vendiciones et empciones litterarum testimonio comprobari, ne temporum in processu per quempiam valeant retractari in concussum, quippe permanere, quod litterarum patrocino fuerint communitate*. Vezi și Gheorghe Ciulei, Gheorghe G. Ciulei, *Dreptul românesc în Banatul medieval*, Reșița (1997), 134–136.

⁹⁶ DRH, C, XI, 20.

⁹⁷ *Ibidem*, 321, 323; Szaszko E., *op. cit.*, 35.

⁹⁸ *Ibidem*, XIII, 141–142.

florini posesiunea *Boka* din comitatul Cuvin magistrului Dionisie de *Makofalva*⁹⁹. În 29 iulie 1414¹⁰⁰, Dorothea și Margareta alături de fratele lor Ladislau, orașeni din Lipova, au vândut pentru 500 de florini o vie pe dealul *Macra* din satul *Palelesy* (comitatul Arad) magnificului ban Ioan de Maroth. Tot o vie, situată pe dealul *Brosasmal* din cadrul domeniului *Recaș* (comitatul Timiș) au vândut în 11 noiembrie 1447¹⁰¹ și soții Caterina și Ioan Magyar de *Recaș* cu 32 de florini banului de Severin, Mihail de Cerna.

Nu întotdeauna înstrăinările de moșii dorite de nobilele doamne și familiile lor au fost privite cu îngăduință de rudele sau condvizionalii lor, caz în care aceștia au ridicat opreliști în fața scaunelor de judecată. Este ceea ce au pățit în 1365¹⁰² Ossana și frații ei, Filip și Mihail, toți copii ai lui Iacob de *Saar*, cărora li s-a interzis în fața Capitlului din Arad de către Andrei și Ștefan Chep de Ghertenis să își vândă părțile lor din moșiile *Pysky* și *Nadasd* din comitatul Timiș. Aceeași familie nobilă din Ghertenis s-a opus în 21 iulie 1382¹⁰³ ca Elena și Caterina, ficele lui Ștefan de *Kayand* să vândă, zălogească sau înstrăineze a patra parte din posesiunile *Beuldre* și *Bykach* din comitatul Torontal și *Budun* din comitatul Timiș.

Un alt tip de activitate economică practicat de nobilele doamne a fost acordarea de împrumuturi financiare care, în majoritatea cazurilor, au fost garantate prin zălogirea de către debitori a unor proprietăți imobiliare. De altfel, începând cu secolul al XIII-lea, zălogirea a devenit un element de asigurare a plății datoriei, dreptul creditorului fiind acela de a putea vinde bunul zălogit în cazul în care suma de bani avansată nu i-ar fi fost returnată¹⁰⁴. Nu trebuie să mire faptul că, cel mai adesea, zălogirile au fost practicate în cadrul aceleiași familii, între condvizionali sau între proprietari având moșiile învecinate, cu siguranță pentru a restrânge cât mai mult riscul înstrăinării bunului zălogit în cazul nefericit în care împrumutul nu putea fi returnat. În cele mai multe cazuri întâlnite în documentele analizate am constatat că femeile care au recurs la asemenea împrumuturi au fost văduve, mai libere în administrarea propriilor venituri. Aceste acte pot

fi privite astfel ca niște aranjamente de familie prin care li se asigura copiilor o anumită sumă, în același timp lăsându-se rudelor posibilitatea se recupereze proprietățile respective¹⁰⁵. Astfel a procedat, bunăoară, văduva lui Bede când l-a împrumutat pe magistrul Ioan, fiul lui Paul, fiul lui Heym cu suma de 50 de mărci în dinari, luând ca zălog moșia lui Remetea, sumă pe care acesta a returnat-o în trei tranșe în cursul anului 1353¹⁰⁶. În 13 martie 1406¹⁰⁷ văduva lui Paul *Kayand* solicită în fața Capitlului din Cenad ca frații Iacob și Nicolae Chep de Ghertenis să îi achite suma de 100 de florini în schimbul căreia aceștia i-au zălogit părțile lor din moșia *Nagbikach* din comitatul Timiș. Alți doi frați Chep de Ghertenis, Mihail și Ștefan, au împrumutat în 1433 de la doamna Ana, văduva lui Emeric Himfi, suma de 20 de florini de aur pur în schimbul părților lor din moșia *Beuldre* din comitatul Torontal¹⁰⁸.

Alte acte de zălogire sunt mai explicite în ceea ce privește condițiile în care împrumutul a fost realizat. Bunăoară, în 12 ianuarie 1434¹⁰⁹ aceeași văduvă nobilă Ana i-a împrumutat pe nepoții săi prin alianță din familia Himfi cu suma de 70 de florini aur pur în schimbul moșiilor *Kisermen* și *Gergelyfalva* din comitatul Caraș și *Baskafalva* din comitatul Timiș, zălogirea fiind limitată pe timp de trei ani.

Puține situații am întâlnit în care împrumutul acordat nu a fost garantat de zălogirea unor bunuri. Este cazul văduvei Margareta a fostului ban al Bulgariei, Benedict Himfi, căreia Andrei de Chep îi era îndatorat în 1387 cu suma de 3 mărci, plată a prețului unor cai¹¹⁰. Sau a Dorotheei, fiica lui Toma care, alături de rudele sale, primește în 5 martie 1434 de la Grigore zis *Keserew* de *Zenthiwan* datoria de 100 de florini¹¹¹.

Am atras atenția asupra sumelor rezultate din veniturile tranzacționate, de multe ori considerabile. Dacă le adăugăm, măcar ca un exercițiu de imaginație, altor bunuri de care respectivele femei nobile trebuie că au beneficiat, putem trage anumite concluzii asupra nivelului lor de trai, asupra averii lor și a disponibilității de a gestiona asemenea venituri.

⁹⁹ Ioan Hațegan, Ligia Boldea, Dumitru Țeicu, *Cronologia Banatului*, II/1, *Banatul între 934–1552*, Timișoara (2007), 99.

¹⁰⁰ Ortvay, *Temes*, 485.

¹⁰¹ Pesty, *Diplome*, 189.

¹⁰² DRH, C, XII, 408.

¹⁰³ DL 52425.

¹⁰⁴ *Istoria dreptului românesc*, 564.

¹⁰⁵ Șarolta Solcan, *Femeile din Moldova, Transilvania și Țara Românească în Evul Mediu*, București (2005), 159.

¹⁰⁶ *Miscellanea Heimiana*, 127, 132.

¹⁰⁷ Ortvay, *Temes*, 371.

¹⁰⁸ Pesty, *Diplome*, 40.

¹⁰⁹ Pesty, *Krassó*, III, 347.

¹¹⁰ Horváth Richárd, Bigámista volt-e Himfi Benedek bolgár bán? (Adalékok a Döbrentei Himfiek családi történetéhez). *Turul*, 83 (2010), 118, nota 20.

¹¹¹ Pesty, *Diplome*, 46.

Considerații finale

Demersul de față și-a propus să depisteze și să analizeze cele mai semnificative trăsături ale dreptului de stăpânire funciară al femeilor nobile din comitatele medievale bănățene. Am optat pentru o prezentare detaliată a conținutului documentar din dorința de a da un suport informațional conținut afirmărilor noastre căci, deși multe din documentele prezentate sunt cuprinse în colecții alcătuite în decursul timpului, foarte puține au fost până acum valorificate în literatura de specialitate. Prezențele feminine în diplomatele de epocă sunt simțitor mai reduse decât cele ale bărbaților nobili, o consecință firească a tipului de societate predominant masculină specifică evului mediu. Cu toate acestea, penumbra la care par a fi fost "condamnate" de statutul ce le-a fost hărăzit prin naștere poate fi risipită prin citirea mai atentă a informațiilor documentare, astfel încât rolul lor în cadrul comunităților în care trăiesc ni se relevă a fi fost mult mai activ, iar responsabilitățile pe măsură.

În mod cert femeile nobile au stăpânit, ele însele și nu neaparat ca parte a unei alianțe matrimoniale, bunuri imobiliare, dobândite prin varii mijloace, dintre care cele mai răspândite au decurs din dreptul lor de moștenire și înzestrare. Convertirea sfertului de fată și a dotei în pământ par să fi fost modalități mai răspândite decât am putea crede, iar moștenirea testamentară paternă și procedul de *prefectio* nu au făcut decât să sporească șansele unor nobile de a deține o serie de bunuri funciare. De remarcat faptul că, din ceea ce relevă actele regale, comitatense sau capitulare, de multe ori beneficiare ale acestor atribuiri de pământuri (moșii sau părți de moșii) au fost nobilele copile, al căror minorat nu a impietat asupra proiectării unor viitoare alianțe matrimoniale. Apare firească grija taților sau, în lipsa lor, a fraților (uneori, în cazuri excepționale, chiar a regelui) de a asigura viitorul acestor fete, o bună zestre și moștenire paternă fiind în acea vreme condiția menținerii sau, de ce nu, a ascensiunii pe scara socială.

La fel ca în cazul stăpânirii masculine, și proprietățile feminine au fost individuale sau stăpânite în condizionalitate. Poate că primul caz este mai răspândit decât am avea tendința să credem, dat fiind faptul că femeile nobile au dobândit prin înzestrare și moștenire pământuri în mod individual; deși prin căsătorie acestea au intrat în stăpânirea comună a noii sale familii, în cazul decesului soțului, văduva a continuat de cele mai multe ori să stăpânească și administreze bunurile personale cu care a intrat în mariaj sau pe care le-a achiziționat în timpul vieții.

Nu numai pământul arabil a făcut parte din structurile domeniile stăpânite de femeile nobile; documentele menționează păduri, vii, heleștee, mori și, bineînțeles, case și locuri de curți. Administrarea unor asemenea posesiuni a presupus, la fel ca și în cazul domeniilor nobiliare masculine, existența și activitatea unor slujbași și slugi, la care se adaugă în mod firesc un număr corespunzător de iobagi, lucrători ai pământului. Nu am exclude nici implicarea directă a femeilor în gestionarea bunurilor funciare, mai ales în cazurile în care avem de-a face cu mărunte proprietăți, care poate că s-au diferențiat de cele țărănești libere doar prin statutul juridic privilegiat al posesoarei.

Extrem de importante în certificarea dreptului de stăpânire au fost și actele de proprietate, pe care nobilele doamne le-au obținut odată cu bunurile funciare primite. Documentele atestă atât preocuparea acestora de a-și conserva asemenea instrumente juridice prin copierea sau transcrierea lor de către forurile capitulare, cât și obținerea de noi acte în condițiile în care originalele s-au pierdut sau au fost distruse. Asistăm în anumite cazuri la adevărate bătălii judiciare în fața scaunelor de judecată, în care femeile nobile sau reprezentanții lor încearcă să păstreze sau să recapete asemenea acte doveditoare. În stilionarele acestor acte regăsim atât dreptul de stăpânire perpetuă conferit unor proprietare, cât și cel condiționat de existența unor moștenitori pe linie masculină sau de un viitor mariaj. Nu putem să extragem anumite tipare în care să încadrăm informațiile analizate. Din punctul nostru de vedere, bănuim că specificarea uneia sau a alteia din cele două modalități juridice de stăpânire a depins de cine, cui și în ce circumstanțe a transmis dreptul de stăpânire.

În sfârșit, implicarea femeilor nobile într-o serie de tranzacții economice dovedește încă o dată, dacă mai era nevoie, posibilitatea ca ele să dispună de bunurile imobiliare deținute. Desigur că cea mai mare libertate de acțiune au avut-o, după câte se pare, văduvele, cele mai interesate de prezervarea averilor proprii, mai ales în cazul în care aveau fii sau fiice. Astfel încât vânzările, cumpărările, zălogirile sau împrumuturile au fost practici constante în existența nobilelor stăpâne de pământuri.

Ce deosebește însă stăpânirea funciară feminină de cea masculină? Din punctul nostru de vedere, în primul rând anvergura și durabilitatea în timp. Aproape fără excepție, în comitatele bănățene nu am regăsit date asupra unor mari domenii care să fi aparținut unor nobile – soții sau văduve. Dimensiunile acestor bunuri imobiliare deținute de femei se pare că au variat de la câteva

sate sau părți de sate până la un număr de 10–15 posesiuni, fără a putea specifica cu certitudine cuantumul real al acestor proprietăți sau valoarea lor economică. Acest fapt decurge în mod firesc din modalitățile prin care femeile nobile au ajuns să dețină pământuri: oricât de bine intenționați ar fi fost părinții, frații sau rudele colaterale, patrimoniul familial nu a trebuit prea mult știrbit sau fărâmițat prin asigurarea dreptului de moștenire al fetelor. Dispensabile pentru familie au fost achizițiile sau donațiile pe care tații le-au obținut în mod individual, asupra cărora aceștia au avut o mai mare libertate de decizie, pe care și-au exercitat-o în multe rânduri în favoarea fiicelor. În al doilea rând, nu putem vorbi în cazul nobilelor doamne de constituirea unor fonduri funciare patrimoniale, transmisibile din generație în generație; pur și simplu, chiar dacă au lăsat copiilor anumite proprietăți care le-au aparținut în mod individual, ele se pierd în unitățile domeniiale moștenite pe filieră paternă. Extrem de puține sunt cazurile în care în acte am regăsit specificarea

conform căreia anumite bunuri au provenit de la mamă sau bunică. În al treilea rând, considerăm că proprietățile nobilelor doamne au fost mult mai vulnerabile, fiind expuse vexațiilor de tot felul, începând cu contestațiile rudelor colaterale sau a condvizionalilor și până la atacarea și jefuirea unor posesiuni de către terțe părți.

Scopul acestui studiu nu este acela de a exacerba rolul dreptului de stăpânire funciară feminină. Acesta a existat și s-a manifestat în limitele pe care tradițiile, cutumele și legislația vremii au permis-o. Dar a omite sau a trece în subsidiar un asemenea drept, ce reiese cu claritate din informația de epocă, prejudiciază analiza judicioasă și completă a structurilor domeniiale medievale bănățene. Femeile nobile au stăpânit bunuri imobiliare în măsura în care condiția familială le-a permis, au administrat și valorificat aceste proprietăți (uneori chiar cu multă abilitate și tenacitate), le-au lăsat moștenire urmașilor, doar că amploarea acestui fenomen este considerabil mai redusă comparativ cu formele de stăpânire domeniială masculină.

